

Çanakkale Cephesi'nde İdari Faaliyetler ve Lojistik Hizmetleri

Ahmet ESENKAYA*

Öz

Bu çalışmada Çanakkale cephesinde idari faaliyetler ve lojistik hizmetlerin nasıl yürütüldüğünün ortaya çıkarılması amaçlanmıştır. Bu amaca ulaşmak için post-pozitivist paradigma altında nitel araştırma yöntemlerinden doküman analizi tekniği kullanılmıştır. Mevcut dokümanlar askeri arşivlerden, askeri eserlerden ve askeri anılardan taranarak ulaşılmıştır. Yapılan araştırma sonucunda Çanakkale Cephesi Marmara bölgesinde olduğundan, hem başkent İstanbul'a yakınlığı, hem de Uzunköprü tren yolu ve deniz ulaşımı imkânları sebebiyle lojistik hizmetler diğer cephelere göre daha iyi durumda olduğu görülmektedir. Bütün idari faaliyetler ve lojistik hizmetlerden sorumlu olan Menzil Genel Müfettişliği, tüm ikmal hizmetinin tek elden yapılmasını sağlamaya ve herhangi bir karışıklığın doğmasını önlemeye çalışmıştır. Çanakkale cephesinin Osmanlı Devleti'nin hayatiyeti bakımından özel bir önem taşıması itibariyle cephaneye ikmaline öncelik tanınmıştır. Özellikle spekülasyonlara çok açık olan iâşe gündemine daha fazla ağırlık verilmiştir. İstihkâm malzemelerinin çoğu, akaryakıt, cephaneye, mühimmat, gemi, uçak, pilot ve makinist yurt dışından elde edilmiştir. Yakacak maddesi, gıda ve mutfak malzemesi, hayvan yiyeceği ve diğer gereksinimler (varsa) yakın çevreden satın alma, yetkililer tarafından %15-25 oranında bedeli daha sonra ödenmek üzere el koyma (vaz-ı yed) ve gerekli ithal ürünler de yine aynı yöntemle el konulup cepheye ulaştırılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Çanakkale Savaşları, Lojistik, Askeri Tarih, I. Dünya Savaşı, Çanakkale Tarihi

---

* Yrd. Doç. Dr., ÇOMÜ, Eğitim Fakültesi, Tarih Eğitimi, aesenkaya@comu.edu.tr.

Administrative Activities and Logistic Services in Çanakkale Front Line

Abstract

The aim of this study is to determine how administrative activities and logistic services were conducted in Çanakkale front line. To that end, one of the qualitative research methods, document analysis technique within post-positivistic philosophy is adopted. Current documents were achieved by reviewing military artefacts and memories. The findings showed that logistic services were better level than other front lines due to Çanakkale front line is in Marmara region, its proximity to İstanbul, and Uzunköprü rail and sea transport facilities. General inspectorate of range managing all administrative activities and logistic services was at a central point in all supply services and a main problem solver in case of any inconvenience. Ammunition replenishment was given priority since Çanakkale front line has a primordial importance for the survival of Ottoman Empire. Especially, board agenda was more overplayed which has speculative risks. Most of fortification materials were provided from overseas such as fuel, ammo, ammunition, ships, aircraft, pilot and mechanic. Fuel materials, food and kitchen equipment, pet food and other requirements (if needed) were bought from close regions. In addition, required imported products were seized and delivered to front line by authorities providing that their prices would be paid afterwards in 15-25% percent.

Keywords: *Battle of Çanakkale, Logistic, Military History, The First World War, History of Çanakkale*

Giriş

Balkan Savaşı'nda uygulanamamış olan Menzil Hizmetleri Yönetmeliği Alman ittifakı ve seferberlik ilanı ile birlikte yeniden ele alınmış ve 5 Ağustos 1914'te Başkomutanlık Menzil Genel Müfettişliği kurulmuş; bunu Ordu Menzil Müfettişlikleri'nin oluşturulması izlemiştir.¹ 18 Mart zaferinin peşinden Çanakkale Bölgesi'ndeki birlikler çoğalmış ve 5. Ordu'nun ihtiyacının karşılanabilmesi için 27 Mart 1915 tarihinde Gelibolu'da 5. Ordu Menzil Müfettişliği kurulmuştur.²

5. Ordu Menzil Müfettişliği'nin karargâh şubeleri Akbaş'tadır. Bu teşkilde "muhafız", "telgraf müfrezesi", "sahra postası" ve "sahra jandarma takımı" mevcuttur. Muharebe devam ederken ihtiyaca binaen aşağıdaki teşkilleri kurulmuştur:

---

1 Genelkurmay Başkanlığı, *Birinci Dünya Savaşı'nda Türk Savaşı V. Cilt Çanakkale Cephesi harekâtı 1 nci, 2 nci, ve 3 ncü Kitapların Özetlenmiş Tarihi*, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1997, s.235.

2 ATASE Arşivi, No: 1/6, Kls. 1129, Dos. 27, F. 2.

Uzunköprü, Keşan, Gelibolu, Bayırköy, Ilgardere, Akbaş, Biga, Karabiga, Malular, Burgaz ve Çanakale'de "Nokta Komutanlıkları"; Çardak, Gelibolu, Ilgardere, Akbaş, Kilye, Karabiga, Lâpseki, Burgaz ve Çanakale'de "İskele Komutanlıkları"; Gürecik, Bayırköy, Yerlisu ve Karapınar'da "Çayhaneler"; Burgaz ve Gelibolu'da "Ekmekçi Takımları"; Akbaş (2), Malular, Uzunköprü, Keşan, Biga, Karabiga, Ilgardere, Gelibolu, Lâpseki, Burgaz ve Işıklar'da "Erzak Ambarları"; Keşan (3), Uzunköprü (4), Biga (2) ve Işıklar'da "Erzak Nakliye Katarları"; Burgaz, Gelibolu, Akbaş ve Ilgardere'de "Cephane Deposu"; Akbaş'ta "İstihkâm Deposu"; Akbaş ve Keşan'da "Cephane Katarı"; Akbaş'ta "Hamal Taburları"; Lâpseki'de "Araba İmalathanesi"; Ilgardere'de "Köprücü Takımı", Biga'da "İnşaat Bölüğü" Uzunköprü, Keşan ve Gelibolu'da "Hamal Bölükleri"; Yalova (2), Ilgardere, Biga(2) ve Burgaz'da "Amele Taburları"³ faaliyettedir.

Ordu birliklerinin beş sınıf ikmal maddeleri tedarik ve dağıtımını Menzil Genel Müfettişliği ile koordineli olarak yürütülmüştür.⁴

Çanakale Müstahkem Mevki Komutanlığı, 5. Ordunun kurulmasına kadar Çanakale Boğazı'nın güvenliğini sağlamada görevlidir. Komutanlık, 6 Ağustos 1914 tarihinden 25 Mart 1915'e kadar, 9. Piyade Tümeni de emrinde olduğu halde, doğrudan Başkomutanlığa bağlı idi. Müstahkem Mevki birliklerinin büyük kısmı, barış zamanında var olan ve genelde yer değiştirmeyen birliklerden oluşmuştu.⁵

1915 Mart ayında Çanakale Müstahkem Mevki Komutanlığı ve 9. Tümen Lojistik Birlikleri⁶: 5. Ağır Erzak Kolu, 5. Yinelemeli Develi Ağır Erzak Kolu, 6. Yinelemeli Ağır Erzak Kolu Çanakale'de; 7. Piyade Develi Cephane Kolu, Okçular'da; 8. Piyade Develi Cephane Kolu, 5. Dağ Topçu Cephane Kolu, Çanakale'de; 6. Dağ Topçu Cephane Kolu, Yağcılar'da; 7. Sahra Topçu Cephane Kolu, Kepez'de; 8. Sahra Topçu Cephane Kolu, 9. Sahra Topçu Cephane Kolu, Çanakale'de; 6. Seyyar Hastane, 9. Tümen Bandosu, Kalvert Çiftliğinde; Ekmekçi Müfrezesi, Esas Depo Taburu, 3. Hayvan Deposu, Çanakale'de; iki Ağır Erzak Kolu Müstahkem Mevki emrindedir.

19. Tümen Lojistik Destek birlikleri⁷: 4. Hafif Erzak Kolu, 4. Ağır Erzak Kolu, Ekmekçi Takımı, 1. Piyade Cephane Kolu, Eceabat'ta; 2. Piyade Cephane Kolu, Bigalı'da; 3. Dağ Topçu Cephane Kolu, Sıhhiye Bölüğü, 5. Seyyar Hastane, Eceabat'ta 19. Tümen Bandosu, Gelibolu'dadır.

3 Geniş bilgi için bkz: Zekeriya, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 1994, s.184; Cengiz Mutlu, *Birinci Dünya Savaşında Amele Taburları*, IQ Kültür Sanat Yayınları, İstanbul 2007.

4 Özdemir, *Birinci Dünya Savaşında Amele Taburları*, s.184.

5 Genelkurmay Başkanlığı, *I. Dünya Harbinde Türk Harbi*, c. V, *Çanakale Cephesi Harekâtı*, 1. Kitap, Ankara 1993, s.256.

6 ATASE Arşivi, No: 1/65, Kls. 1964, Dos. 305, F. 1-107.

7 ATASE Arşivi, No: 1/65, Kls. 1964, Dos. 305, F. 1-19.

11. Tümen Lojistik Destek Birlikleri⁸: 6. Hafif Erzak Kolu, 4. Ağır Erzak Kolu, 5. Sahra Topçu Cephane Kolu, 7. Sahra Topçu Cephane Kolu, Ekmekçi Takımı, Sıhhiye Bölüğü, Seyyar Hastane, Ezine'de; 5. Hafif Erzak Kolu, 8. Ağır Erzak Kolu, 3. Piyade Cephane Kolu, 5. Piyade Cephane Kolu, 2. Dağ Topçu Cephane Kolu, Bayramiç'tedir.

2. ve 3. Kolordu Komutanlığı Lojistik Teşkilatı⁹: 2. Hafif Erzak Kolu, 3. Hafif Erzak Kolu, 2. Ağır Erzak Kolu, 3. Ağır Erzak Kolu, Gelibolu'da; 1. Hafif Erzak Kolu Markoplu'da; 1. Ağır Erzak Kolu Bayırköy'de; 1. Cephane Taburu karargâhı, Galata'da; 3. Piyade Cephane Kolu, Kavaklı'da; 5. Piyade Cephane Kolu, Burgaz'da; 1. Sahra Topçu Cephane Kolu, Muhipbey Çiftliğinde; 2. Sahra Topçu Cephane Kolu, Bakırköy'de; 3. Sahra Topçu Cephane Kolu, Burgaz'da; 4. Sahra Topçu Cephane Kolu, 1. Dağ Topçu Cephane Kolu, Tayfur'da; 2. Dağ Topçu Cephane Kolu, Galata'da; iki beygir, bir öküz deposu Çardak'tadır. Ayrıca 3. Kolordu'nun Tekirdağ ile Gelibolu'da ambarları ve imalathaneleri vardı.

Başlangıçta Gelibolu'da göreve başlayan bu müfettişlik, muharebelerin yoğunlaşması ve hizmetlerin artması üzerine karargâhın ilk kademesi ile Akbaş'a, geri kademeleri ile de Lâpseki'ye intikal etmiştir.

5. Ordu Menzil Müfettişliği'nin sınırları Silivri hattının batısında kalan Trakya Bölgesi'yle Anadolu yakasında Biga-Edremit hattının kuzeyinde kalan bölge olarak belirlenmiştir. Böylece ordunun menzil alanı Trakya ile Marmara havzasının büyük bir bölümünü kapsamıştır.¹⁰

Harbiye Nezareti Levazım Dairesi, birinci sınıf ikmal maddelerinin yani ordunun beslenmesi için gerekli maddelerin tedariki ve dağıtılmasıyla görevli idi. İlke olarak bu malzemenin temin edilmesi ve dağıtılması işinin bölgesel olarak yapılması düşünülmekteydi. Bölgesel kaynaklar ihtiyacı karşılamaya yetmediğinde, bu maddelerin diğer yerlerden sağlanmasına çalışılıyordu. Müstahkem Mevki Komutanlığı doğrudan Başkomutanlığa bağlı olduğu gibi, bu komutanlığın ikmali de doğrudan doğruya Harbiye Nezareti Levazım Dairesi tarafından yapılıyordu. Savaş sırasında ordu birliklerinin yiyeceğinin ve hayvanların yeminin bölgeden sağlanması, Tekâlif-i Harbiye Komisyonları vasıtasıyla yapılıyordu.¹¹

Osmanlı Devleti'nde bulunmayan ve tüccarlar tarafından ithal edilen gazyağı, kahve, çay ve şekerin, gümrüklere geldikten sonra % 10-25'ine el konulması istenmiş ve bunların dağıtımını görevi Levazım Daire Başkanlığı'na verilmiştir.¹²

Orduların yanında kaçar aylık yiyecek maddelerinin bulunacağı, harekâtın istek ve olanakların yeterliliğine göre Levazım Daire Başkanlığı'nın yükümlü olduğunu

8 ATASE Arşivi, No: 1/65, Kls. 1964, Dos. 305, F. 1-25.

9 ATASE Arşivi, No: 1/65, Kls. 1964, Dos. 305, F. 1-16.

10 ATASE Arşivi, No: 1/1, Kls. 14, Dos. 69, F. 33.

11 ATASE Arşivi, No: 1/1, Kls. 171, Dos. 742, F. 17-1.

12 ATASE Arşivi, No: 1/16, Kls. 1155, Dos. 116, F. 3

Başkomutanlık emretmiştir.¹³ Gerektiğinde birliklerin ihtiyacını karşılamak üzere Tekirdağ ve Bandırma'da 5. Ordu emrinde erzak dolu birer geminin bulundurulması da karar altına alınmıştır.¹⁴

Cephedeki kara savaşları sırasında Türk birlikleri sık sık konum ve yer değiştirmek zorunda kalmışlardır. Bunun sonucunda da asıl ikmal noktalarından uzaklaşmış, hatta ikmal kuruluşları bazı bölünmelere bile uğramıştır.

A. Menzil Teşkilatı

Başkomutanlık Genelkurmay Başkanlığı'nca yayınlanan emre göre, kurulmakta olan 5. Ordu için Bandırma-Biga-Bergos kara menzil hattı ile Tahirova-Biga-Balcılar hattında dekovil hattı döşenerek işletilmesi, büyük gemiler seferden kaldırılarak yerine mavnaların verilmesi, bu yolda yapılacak ulaştırmanın da düşman denizaltılarına karşı donanma ile korunması; Biga'dan sonra 5. Ordu tarafından düzenlenecek kara menzil ulaşımının günlük 150 ton kapasitesinde olması için gereken hazırlıklara geçilmesi Genel karargâh şubelerinden istenmişti.¹⁵

Gelibolu'da 5. Ordu oluşturulmasıyla birlikte çıkarılan değişiklik emrinde 2. Ordu menzili güçlendirilirken, bu kez yeni oluşturulan 5. Ordunun, bu arada 1. Ordunun kol ihtiyaçlarının Genel karargâha başvurulmakla 2. Ordu'dan gerekirse tamamlanacağı belirtiliyordu. 1. ve 2. Ordu Menzil Müfettişliklerinde bu tarz bir yardımlaşma düzenlenirken 2. ve 5. Ordular Trakya'da bulunan menzil kol ve kurumlarını Çatalca Müstahkem Mevkii'nin gerisinde deniz ve karadan ikmal yapılacak şekilde hazırlama çabasına da girişmişlerdi.¹⁶

Boğazlar bölgesinde üç Ordu'nun görev alması ve savaşa filen katılması üzerine Başkomutanlık Vekâleti'nce Ordu menzillerinin bölgeleri belirlenmişti. Buna göre 2. ve 5. Ordu menzilleri arasındaki ara hattı, Saz limanı-Galata Köyü'nden geçen hat kabul edilmişti. Böyle olunca, 2. Menzil, 1. Ordu'nun menzil hizmetlerini 5. Ordu menzil hizmetini üzerine alıyordu. Uzunköprü-Keşan -Gelibolu yolundan 1. ve 5. Orduların ortaklaşa faydalanacakları belirtiliyor ve bu doğrultuda daha önce gerek 2. ve gerek 5. Menzil'e bağlı tesisler yerlerinde bırakılıyordu. 1. Ordu'nun emrinde görev yapmaları isteniyordu.¹⁷

5. Ordu Menzil Müfettişliği'nin Menzil Sıhhiye Heyeti, Menzil Veteriner Heyeti, Cephane Komutanlığı, Menzil Ulaştırma Komutanlığı, İnşaat Şubesi, Menzil Posta-Telgraf Müdüriyeti, Evrak Kalemi, Menzil Müfettişlik karargâh Komutanlığı, Muha-

¹³ ATASE Arşivi, No: 1/1, Kls. 171, Dos. 742.

¹⁴ ATASE Arşivi, No: 1/16, Kls. 1274, Dos. 592, F. 6.

¹⁵ ATASE Arşivi, No: 1/1, Kls. 69, Dos. 347, F. 15.

¹⁶ ATASE Arşivi, No: 1/1, Kls. 24, Dos. 117, F. 25-5.

¹⁷ ATASE Arşivi, No: 1/5, Kls. 1067, Dos. 90, F. 33-8.

sebe ve İaşe Subayı gibi idari personelin, Personel Dairesi'nce atanmaları, gerekli araç ve gereçlerinin de nerelerden temin edileceği hususunda diğer genel karargâh şubeleri harekete geçirilmiştir.¹⁸

Önemli olan husus olarak, kurulmakta olan 5. Ordu Menzil Müfettişliği'nin öncelikle işletilmesi idi. Bu bakımdan Menzil Genel Müfettişliği karargâhı, 1. Şube'ye gönderdiği bir genelge ile 5. Ordu'ya yollanacak cephaneye ve diğer malzemelerin birleştirilerek, eldeki mevcut ulaşım imkânlarıyla nakledilmesinin organize edilmesini istemişti.¹⁹ Dolayısıyla Genel Müfettişlik, Savaş Gemilerinden, rıhtımlarda bulunan veya yeni yapılmış olan iskele depolarından ve kara menzil araçlarından ne şekilde faydalanılacağını tespit ederek bütünlüğünün bir elden yapılmasını sağlamış ve herhangi bir karışıklık böylece önlenmişti.²⁰

Kara savaşları başladığı zaman 5. Ordu Menzil Müfettişliği örgütlenmesini tamamlamaya çalışıyordu. Bu nedenle ilk zamanlarda yiyecek ve malzeme nakli büyük zorluklarla yapılmaktaydı. En yakın tren istasyonu Uzunköprü'de bulunuyordu. Bu mesafe de cepheye yürüyerek tam yedi gün tutuyordu. Bu sırada ordunun nakliye kamyonu da bulunmadığından öküz arabaları, deve kolları ve diğer hayvanlarla çok az şey taşınabiliyordu. Bu nedenle Marmara Denizi'nden deniz yolu ile nakliyatın yapılması gerekiyordu. Ancak bu nakliyatı da İngiliz ve Fransız denizaltıları önlemeye çalışıyordu. 5. Ordu Komutanı Liman von Sanders'e göre düşman denizaltıları Türk tarafına epeyce kayıp vermişlerdir. Bazen de denizaltılar başarısız olmuş; bu başarısızlıklarının sebebi de, Marmara gibi dar ve gözetlenmesi kolay bir denizde, 4-5 denizaltı ile faaliyette bulunmak zorunluluğuna dayanmaktadır. Bunlar bazı gemileri torpidolarla batırabilirlerdi, ancak çoğu kere kendilerini tehlikeye düşürmekten korktukları için yakınlarından geçen gemilere bile saldırmaktan çekinmişlerdir.²¹

B. Personel İdaresi ve İkmal Faaliyetleri

1. Subay İkmali

Seferberliğin ilan edildiği 3 Ağustos 1914 tarihinden itibaren birliklerin subay kadroları Savaş Okulu'nda yetişen çeşitli sınıf subay adayları, özellikle 5. Ordu'nun kayıplarını karşılayamaz olmuştu.²²

18 ATASE Arşivi, No: 1/65, Kls. 1886, Dos. 50, F. 1-3.

19 Rauf Atakan, "Birinci Dünya Savaşı'nda Türk Savaşı Çanakkale Muharebeleri İdari Faaliyet ve Lojistik", *Çanakkale Muharebeleri 75 nci Yıl Armağanı*, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara 1990, s.144.

20 ATASE Arşivi, No: 1/1, Kls. 8, Dos. 40, F. 25-22.

21 Muhammet Erat, "Çanakkale Savaşı'nda Türk Ordusunun İaşe Problemi", *Çanakkale Araştırmaları Türk Yılı*, S. 1, Çanakkale 18 Mart Üniversitesi Atatürk ve Çanakkale Savaşları Araştırma Merkezi Yayınları, Çanakkale 2003, s.124.

22 Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi, *I. Dünya Harbinde Türk Harbi, c. X, I. Dünya Harbi, İdari Faaliyetler ve Lojistik*, Ankara 1985, s. 203.

Subay kaybı çok olan 5. Ordu birliklerindeki subay kayıplarını telafi etmek için, emekli olup da hizmet görebilecek subaylar silâh altına alındı.²³

Kuleli Askeri Lisesi'ni başarıyla bitiren subay adaylarının, İstanbul'daki 2. Kolordu Komutanlığı'nın emrindeki eğitim merkezlerinde subaylık yetenekleri geliştirilmişti. Devrelerini tamamlayan subay adayları, ayrıca burada yetiştirilen Yedek Subay adaylarıyla birlikte, ihtiyaç duyulan cephelere gönderiliyordu. Örneğin eğitimini tamamlayan 200 astsubay, tertip edilen birliklerine gönderilmişti.²⁴

Birliklerin astsubay eksiklerini tamamlamak için 1889-1894 doğumlu muhacirlerden yetenekli olanların ve halktan bu güce sahip görülenlerin astsubay eğitimine sahip tutulması öngörülmüştür.²⁵

Ayrıca, Beylerbeyi Yedek Subay Okulu'nda subay niteliği taşıyan astsubaylar kurstan geçirilmek suretiyle subay oluyor ve ordunun küçük rütbeli subay kadrosu tamamlanmaya çalışılıyordu.²⁶ Yetiştirilen subaylar daha çok atandığı birliklere gönderilecek erlerle birlikte yollanmaktaydı. Böylece ikmal erlerinin yollarda disipline edilmesi ve ihtiyaçları bu subaylarla sağlanması gerçekleştirilmiş oluyordu.²⁷

2. Er İkmalleri

Ordu Dairesi, orduların savaş gücünün sürekli olarak yüksek bulundurulmasını hedeflemişti. Bu amaçla birliklerin seferber olmalarını hızlandırmak ve bu arada da kayıplarını fazlasından karşılamak için birliklerin elinde %20 fazla erin bulunmasını öngörmüş 24 Aralık 1914 – 18 Şubat 1915 tarihlerinde çıkartılan genelgelerle bu uygulamaya geçilmiştir.²⁸

Ayrıca 15 Kasım 1914- 15 Ocak 1915 tarihini taşıyan emirlerle de depo (eğitim) birliklerinin devamlı eğitim görmüş erlerle dolu bulunmasını sağlayacak tertip ve tedbirler de alınmaya çalışılmıştır.²⁹ Seyyar jandarma alaylarının dördüncü bir taburla güçlendirilmesini gerekli kılan 14 Mart 1915 – 13 Nisan 1915 tarihli emirleri ileri sürülerek 5. Ordu ile bağlı birlikleri uyarılmıştır.³⁰

23 Genelkurmay, *İdari Faaliyetler ve Lojistik*, C. X, s. 203.

24 ATASE Arşivi, No: 1/65, Kls. 1883, Dos. 42, F. 1-50, 65.

25 ATASE Arşivi, No: 1/66, Kls. 1997, Dos. 433, F. 1-2.

26 Atakan, "Birinci Dünya Savaşı'nda Türk Savaşı Çanakkale Muharebeleri İdari Faaliyet ve Lojistik", s.144.

27 ATASE Arşivi, No: 1/65, Kls. 1980, Dos. 364, F. 12; ATASE Arşivi, No: 1/60, Kls. 1757, Dos. 174, F. 6-9.

28 Genelkurmay, *İdari Faaliyetler ve Lojistik*, c. X, s. 207.

29 Genelkurmay, *İdari Faaliyetler ve Lojistik*, c. X, s. 207.

30 ATASE Arşivi, No: 1/66, Kls. 1758, Dos. 437, F. 41.

Kolorduların asker alma bölgeleri³¹ tespit edildikten sonra Genelkurmay, 5 Nisan 1915 tarihli yasa hükmüne göre, mevcut seferberliğe özel olmak üzere gerektiğinde silahaltına alınacak 1290- 1310 doğumlular içerisinde göçmen olarak yurda gelmiş ve yerleşmiş olan yükümlülerin de bir an önce yetiştirileceği bildiriliyordu.³²

1875-1894 doğumlulardan İslam ve Türk olan eğitim görmüş piyade sınıflarında silahaltına girebileceklerin ise, 5. Ordu'ya, yine bunlardan sahra, dağ, ağır topçu ve süvari sınıflarıyla teknik sınıflardan olanların, Ordu Dairesi'nce tertip yerleri belirlenmek üzere 1. Kolordu Komutanlığı adına gönderilmelerini, telgraf işletmesini bilenlerin 1. Ordu Telgraf Depo Bölüğü'ne, sağlık ile ilgili olanların Sıhhiye Depo Taburu adına İstanbul'a, yine belirlenen doğumlular içerisinde bulunup yedek subay ya da astsubay olabilecek nitelikleri bulunan yetenekli erlerin, o tarihte Yakacık'ta bulunan Yedek Subay Eğitim Merkezine gönderilmelerini, geri hizmetlere ayrılacakların ise Levazım Okulu'na, Almanca bilenlerin Ordu Dairesi emrine çağırılmaları ve görevlendirilmeleri, ...istenmişti.³³

Yukarıdaki niteliklere sahip cepheye çağrılacak erlerin 40.000 kişi kadar olacağı belirlenmişti. Bunlardan 5. Orduya gönderilecek usta erlerden 2. Kolordu bölgesi içerisindekiler asker alma şubelerinde giydirilip teçhiz edilerek Uzunköprü üzerinden yollanacaktı. İstanbul yöresinde 1. ve 5. Kolordu bölgelerindeki eğitim görmüş erlerin ise, 1. Kolordu Komutanlığı Vekâleti'nce giydirilip teçhiz edildikten sonra adı geçen Kolorduya gönderilmeleri sağlanacaktı.³⁴

3. ve 4. Kolordu bölgelerindeki usta olarak askere alınan erlerin giyim ve kuşam işleri mahallerince yapılarak Biga ve Lâpseki üzerinden doğruca 5. Ordu'ya yollanması emredilmişti.³⁵ Ordu Dairesi, harekâtı planlayan dairelerin öncelik verdiği Orduların desteklenmesini, er ikmali yönünden hazırlarken, çalışmalarını kolorduların asker alma kurullarınca gönderilen çizelgelere bağlamıştır.³⁶ Orduya askeri hizmet yapmak için çağı gelmeyenler de gönüllü olarak alınıyordu. Bunlar buldukları mahalde askerlik şubesine müracaat ederek, bedeni kabiliyetleri ve ahlaken yeterli görüldüğü takdirde, ihtiyaç oranında birliklere gönderiliyor, ya da çağırılmak üzere depo taburlarında toplanıyordu.³⁷

Gayrimüslim tebaadan askerlik çağına gelmiş ve mevcut yasalara göre silahaltına çağırılmış olanların amele ve hamal taburlarında görev yapmaları istenmişti. Bunlardan mevki sahibi ve paralı olanların bedel vermeleri de kabul edilmişti. Gö-

31 ATASE Arşivi, No: 1/1, Kls. 65, Dos. 324, F. 10.

32 Genelkurmay, *İdari Faaliyetler ve Lojistik*, c. X, s.207.

33 Genelkurmay, *İdari Faaliyetler ve Lojistik*, c. X, s.205-206.

34 Genelkurmay, *İdari Faaliyetler ve Lojistik*, c. X, s.206.

35 ATASE Arşivi, No: 1/3, Kls. 637, Dos. 220, F. 27.

36 ATASE Arşivi, No: 1/66, Kls. 2021, Dos. 559, F. 2-4.

37 Genelkurmay, *İdari Faaliyetler ve Lojistik*, c. X, s. 206.

rev şekilleri 15 Nisan 1915 tarihli genelge ile belirlenmiş, bu gibi mevki sahibi olup bedel verecek güçte bulunmamaları halinde geri hizmetlerde çalıştırılmaları hükme bağlanmıştı.³⁸

Alay ve tabur kuruluşlarında olan depo birliklerinin miktarı ve yerleri harekâtın seyrine ve kuruluşların büyümesi ve küçülmesine göre artmış, eksilmiş veya yerleri değiştirilmiştir.³⁹

5. Ordu, kayıplarını bölgedeki kaynaklardan ikmal edememiş, özellikle eğitim görmüş güç ihtiyacı devamlı artmıştı. Başkomutanlık Vekâleti'nin uygun bulmasıyla kaynaktaki genç doğumuların çağırılmasına imkân hazırlandı. Ayrıca bir Kolordu bölgesinin asker alma daire ve şubeleriyle depolardaki yedekte bulunan erler aktarılma ile bütünlemeye çaba gösterildi.⁴⁰

Birliklerin er eksliği, silahlantına alınan acemi erler ve ihtiyat sınıfına yarılmış erlerle ve lağvedilen birliklerin erleriyle karşılanıyordu.⁴¹ Seferberlik yönergesine göre; birlik adedi çoğalmayacak, ancak mevcutları sefer kadrosuna yükseltilecek, alayların noksan taburları, taburların 4. bölükleri yeniden teşkil edilecekti. Ayrıca kadronun %20 fazlasıyla er silahlantına çağırılacaktı.⁴² 5. Ordu; savaş kaybı büyük olduğundan er ikmaline gidiyordu. Ordu'yu destekleyen 1. ve 5. Kolordu Vekâletleri tertiplerini devamlı bir şekilde Eceabat'a gönderiyordu.⁴³

Çanakkale Savaşlarının başlangıcında 30 Nisan 1915 tarihine kadar yaralı er sayısı 9.104'te ulaşmıştı. Şehit sayısı bilinmiyordu. Ordu Kurmay Başkanlığı, Başkomutanlığa durumu ve olacakları tüm açıklığıyla bildiriyor, yardım isteğinde bulunuyordu. Ordu'nun ıstırabı 1, 3 ve 5. Kolordu bölgelerinden eğitilmiş 20.000 er gönderilmekle giderilmiş ve ikmal, Ordu adına Gelibolu'ya yapılmıştı.⁴⁴

14 Mayıs 1915 tarihine kadar 5. Ordu'ya yapılan ikmal eri sevkiyatı 25.000 idi. Bu arada 3, 4 ve 6. Kolordulardan 6.500 erin gönderilmekte olduğu Ordu Komutanlığı'na bildirilmişti. Er yollamaları deniz yoluyla yapıldığından vapur bulmak çok zordu. Bandırma ve Tekirdağ'dan, Ordu'nun alacağı ikmal erleri hazırdu. 5.000 kadarının ulaşımı da vapura bağlıydı. Bu arada 4.000 er de 3. Kolordu'ca eğitilmekteydi. Parça parça yapılan tertiplerle kuzey grubu tamamen ikmal edilmiş, güney grubunda bütünlemeye başlamıştı. Ordu Kurmay Başkanlığı Harbiye Nezaret'i'nin önerisini esas alarak %20 fazla almak üzere daha 25.000 erin ikmal edilmesinin gerekli olduğu duyurmuştu.⁴⁵

38 ATASE Arşivi, No: 1/60, Kls. 1758, Dos. 53, F. 1-95.

39 ATASE Arşivi, No: 1/63, Kls. 1884, Dos. 43, F. 2-64,65.

40 ATASE Arşivi, No: 1/60, Kls. 1761, Dos. 184, F. 6-49,50,74.

41 Genelkurmay, *Çanakkale Cephesi 1 nci Kitap*, s.277.

42 Genelkurmay, *İdari Faaliyetler ve Lojistik*, c. X, s. 211.

43 ATASE Arşivi, No: 1/3, Kls. 629, Dos. 200, F. 1-24.

44 ATASE Arşivi, No: 1/65, Kls. 1880, Dos. 31, F. 1-20, 23.

45 Genelkurmay, *İdari Faaliyetler ve Lojistik*, c. X, s. 214.

Yapılan 24-25 Mayıs tarihli hesaba göre 5. Ordu 34.300 eğitim görmüş er almış oluyor ve depo taburlarında gönderilmeye hazırlanan 10.000 erle tamamı 34.300 ere yükselmiş bulunuyordu.⁴⁶

5. Ordu'nun bütün bu hassasiyetinin nedeni, devam eden savaşlarda en azından günde 300 erin yaralı ya da şehit düşmesiydi. Bu yüzden Temmuz 1915 sonu itibariyle 17.000 erin ilgililerce Çanakkale'ye gönderilmesi bekleniyordu. Çünkü Ordu Kurmay Başkanı'nun bir bildirisinde Temmuz 1915 ayı sonu itibariyle kaybı yaklaşık 80.000'e ulaşmıştı.⁴⁷

Ordu Dairesi, bu kayıplara karşılık belirlenen tarihe kadar 63.098 er ikmali yapmıştı. Eksik kalan 30.000 eri de yollamak üzere olduğunu 15 Temmuz 1915 tarihli yazısıyla duyurmuştu.⁴⁸ Çanakkale muharebelerinde 6 Ağustos 1915'ten 10 Eylül 1915 tarihine kadar 34 günlük insan kaybı:⁴⁹ Hafif yaralı subay 234, ağır yaralı subay 90, şehit subay 25; hafif yaralı er 32.301, ağır yaralı er 4914, şehit er ise 1884 olup; toplam kayıp da 39.088'dir.

5. Ordu'nun 17 Temmuz 1915 tarihine kadar kaybı 124.000 er idi. 101.000 ikmal eri alınmıştı. Eksiği olan 20.000 er de giyim ve kuşam olmadığından gönderilememişti; bu yüzden elde tutuluyordu. Giyim ve kuşam ikmali tamamlanıp hazır olan erler, ulaştırmayı yapacak olanlar gerekli emirleri almıştı.⁵⁰

Müttefik Almanya, personel isteklerine cevap vermeye başlamıştı. Muharebe sırasında yaklaşık 500 kadar Alman subay, astsubay ve eri Gelibolu'ya gelmiş; cephe ve cephe gerisinde savaşa katılmıştı. Merkezi İstanbul'da olan ve Alman Albay Difer'in idaresinde kurulan silah bürosu büyütülmüş, 74 uzman 47 usta 609 işçiden oluşan büyük bir kadro meydana gelmişti. Böylece ağır topçu mermilerinin alınmasına başlanmıştı. Bu çabanın Çanakkale savaşına büyük yararı olmuştu.⁵¹

Savaşa katılacak askere cepheye gönderilemeden önce, bilinen yaklaşık yedi farklı noktada, adına "tahaffuzhane" denilen merkezler kurulmuştur. Bazen 'depo' da denilen bu tahaffuzhanelerde, cepheye gönderilecek askerlerin sağlık kontrolleri yapılıyor, silahlı yanaşık düzen eğitimi veriliyor, kılık-kıyafet ikmali tamamlanıyor ve bulaşıcı hastalıklara karşı periyodik aşılarda yapıldıktan sonra-yaklaşık bir ay süre içinde- askeri dağıtım merkezlerine gönderiliyordu.⁵²

46 ATASE Arşivi, No: 1/65, Kls. 1880, Dos. 31, F. 1-26.

47 Genelkurmay, *İdari Faaliyetler ve Lojistik*, c. X, s. 215.

48 ATASE Arşivi, No: 1/65, Kls. 1881, Dos. 36, F. 1-179, 192, 198.

49 ATASE Arşivi, No: 1/1, Kls. 182, Dos. 782, F. 53, 1-95.

50 ATASE Arşivi, No: 1/65, Kls. 1887, Dos. 31, F. 1-26.

51 Genelkurmay, *İdari Faaliyetler ve Lojistik*, c. X, s. 216.

52 ATASE Arşivi, Kls 1887, Dos. 53, F. 5-5, (14 Ağustos 1331).

1915 yılında Çanakkale Kara Muharebeleri çok şiddetli başlamış ve 5 nci Ordu'nun kaybı da o nispette artmıştı. 1915 Nisan ayı sonu itibariyle kayıp 9.104 iken, asker alma bölgesinden 20.000 er ordu adına Gelibolu'ya gönderilmişti.⁵³ Mayıs 1915 tarihinde 5. Ordu 24.300 er almış, depo birliklerinden eğitim görmüş 10.000 er de orduya gönderilmek üzere hazırlanmıştı.⁵⁴

Temmuz 1915 tarihine kadar ordunun kaybı 124.000 ere ulaşmıştı. Ordu Dairesi bu kayıpları karşılamak üzere Temmuz ayı içinde 101.000 er ikmal yapmıştı. Ayrıca 20.000 er de gönderilmek üzere hazır beklemekteydi.⁵⁵

Ordu Dairesi yukarıda gönderilen erlerden başka 63.908 er daha göndermişti. 5. Ordu'nun er ikmaline çok önem verilmişti çünkü günde en az 300 er yaralı veya şehit düşmekteydi.⁵⁶

Erlerin memleketlerine göre tümenleri: 1. Tümen, İstanbul; 2. Tümen, İstanbul; 3. Tümen, İstanbul; 4. Tümen, Edirne; 5. Tümen, Edirne; 6. Tümen Kırklareli; 7. Tümen Tekirdağ; 8. Tümen Balıkesir, 9. Tümen, Çanakkale; 10. Tümen, İzmir; 11. Tümen, Denizli; 12. Tümen, Burdur; 13. Tümen, Ankara; 14. Tümen, Kastamonu; 15. Tümen, Yozgat; 16. Tümen, Adanalı erlerden oluşuyordu.⁵⁷

5. Ordu'nun 25 Nisan 1915'ten 9 Ocak 1916'ya kadar olan toplam personel kaybı: şehit subay 589, yaralı subay 1017, kayıp/esir subay 27 olup, toplam kayıp 1633'tür. Şehit er 56.495, yaralı er 96.847, esir/kayıp er 11.151, hava değişimi 7.084, adi ve bulaşıcı hastalıktan ölen er 20.297, hastanelere gönderilen er 14.000 olup, toplam 206.402'dir.⁵⁸

C. Birlik İntikalleri

23–25 Şubat 1915 tarihinde 19. Tümen Tekirdağ'dan deniz yoluyla Maydos'a intikal etmiştir. 9. Piyade Tümen birliklerinin Eceabat'a taşınması Ulaştırma Komutanlığı ile görüşülerek elde bulunan araçların elverişliliği ölçüsünde kısa sürede ve zamansız yığılmalar oluşturmayacak biçimde hızla 24 Mart 1915 sabahı hareketle akşam saatlerinde Eceabat'a ulaşmıştır. 28 Mart 1915 sabahından itibaren 31 Mart 1915 tarihine kadar 3. Piyade Tümen birlikleri İstanbul'dan deniz yoluyla Erenköy'e intikal

53 ATASE Arşivi, No: 1/65, Kls. 2001, Dos. 457, F. 1-33, 96.

54 ATASE Arşivi, No: 1/65, Kls. 1880, Dos. 31, F. 1-26.

55 ATASE Arşivi, No: 1/65, Kls. 1887, Dos. 53, F. 1-95.

56 Atakan, "Birinci Dünya Savaşı'nda Türk Savaşı Çanakkale Muharebeleri İdari Faaliyet ve Lojistik" s.146.

57 Genelkurmay, *İdari Faaliyetler ve Lojistik*, c. X, s. 92.

58 ATASE Arşivi, No: 1/65, Kls. 3474, Dos. H-24, F. 10-2; ATASE Arşivi, No: 1/65, Kls. 3474, Dos. H-25, F. 11-6, 10; ATASE Arşivi, No: 1/65, Kls. 3474, Dos. H-26, F. 12-17; ATASE Arşivi, No: 1/65, Kls. 3474, Dos. H-55, F. 14-32.

ettirilmiştir. 29-30 Mart 1915'te Bağımsız Süvari Tugayı'nın 7. ve 13. Süvari Alayı ve Tugay Komutanı Keşan'a intikal etmiştir. 6-7 Nisan 1915'te 3. Seyyar Jandarma Taburu Kilye İskelesi'ne çıkarılarak 1. Ağır Obüs Taburu Karargâhı'nın bulunduğu Şahin Bey Çiftliğine ulaşmıştır. 9 Nisan 1915'te 39. Sahra Topçu Taburu İstanbul'dan intikal ederek 19. Piyade Tümeni'nin kuruluşuna girdi.⁵⁹

27-28 Nisan 1915 tarihinde 15. Kolordu'ya bağlı 3. ve 11. Tümenler Kumkale bölgesinden Çanakkale'ye yürüyüş kolu, Çanakkale'den de Kilitbahir ve Eceabat'a yelkenli, sandal vb. küçük deniz vasıtalarıyla geçmişlerdir.

3 Mayıs 1915'te 15. Tümen İstanbul'dan Çanakkale Kilye İskelesi'ne çıkarıldı. 12 Mayıs 1915'te 12. Tümen Derince'den Çanakkale'ye intikal etmiştir. 2. Tümen ise muhtemelen Patnos ve Gülcemal Vapurları ile nakledilmiştir. 10 Mayıs 1915'te Gülcemal'in İmralı açıklarında E-14 tarafından torpillenmesi nedeniyle bu gemide bulunan askerler 67 no.lu Kalender ve 27 no.lu Sahilbent Vapurları ile Lâpseki, Bolayır ve Gelibolu İskeleleri'ne nakledilmiştir.

Haziran 1915'te 2. Kolordu'ya bağlı 1, 4 ve 6. Tümenler Edirne'den Uzunköprü'ye demiryolu ve Uzunköprü'den Çanakkale'ye yürüyüş kolunda intikal etmişlerdir. 10-15 Temmuz 1915 tarihleri arasında 2. Ordu karargâhı, 5. Kolordu, 14. Kolordu yine aynı şekilde Uzunköprü'ye demiryoluyla, daha sonra da yürüyüş koluyla Çanakkale'ye intikal etmişlerdir.

Ağustos 1915'te 1. Kolordu karargâhı, 2. Kolordu, 6. Kolordu, 7. Kolordu İstanbul'dan Uzunköprü'ye trenle, Uzunköprü'den cepheye yedi gün süren yürüyüş koluyla gelmişlerdir. Eylül 1915'te İzmir'den 20. Tümen ve Ekim 1915'te İzmir'den 42. Tümen Balıkesir-Bandırma'ya trenle, Bandırma'dan da yürüyüş koluyla Çanakkale'ye gelmişlerdir. Ekim 1915'te 136. Piyade Alayı, İtfaiye Alayı, Mızraklı Süvari Alayı, İstanbul'dan Çanakkale'ye intikal etmiştir.⁶⁰

25 Mayıs 1915'te E-11 Denizaltısı'nın Çanakkale'ye gitmek üzere Galata Rıhtımı'nda asker yüklü olarak bekleyen 3.359 tonluk Stambul Vapuru'na yaptığı torpido hücumu ve 28 Mayıs'ta 279 tonluk Bandırma Vapuru'nda birkaç mürettebatın vurulması hadisesi üzerine ordu için destek kıtaatının bundan böyle yalnız karayolu ile gönderilmesine karar verilmiştir.⁶¹

---

59 Genelkurmay, *Çanakkale Cephesi 1 nci Kitap*, s. 39, 215, 225-228.

60 *Çanakkale 1915*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1999, s.38, 122-123,133.

61 Hermann Lorey, *Türk Sularında Deniz Hareketler*, c. II, Deniz Basımevi, Ankara 1946, s.117.

D. Lojistik Faaliyetleri

a. Yiyecek ve Giyecek Maddelerinin Tedariki

Ordunun 1915 yılı yiyecek ve yem maddelerinin sağlanması, etkin bir idari faaliyetle sürdürülmeye başlanmıştı. Bu amaçla Sadrazam Sait Halim Paşa, Padişah V. Mehmet Reşat'ın da onayladığı, bir yılı kapsayan ordu ihtiyaç çizelgesini, Meclis-i Vükela (Meclis)'nin onayından geçirdikten sonra uygulanmasına geçmişti. Yürürlüğe giren bu karara göre, 443.540 ton buğday, çavdar, mısır ve ak darı, 536.218 ton arpa, yulaf ve diğer hayvan yemlerini, 67.940 ton kuru sebzenin, 359.410 ton ot ve 11.885 ton soğanın mali yıl içinde yetiştiriciden aşar⁶² yoluyla alınması; büyük bir kıymet taşımayan hayvan ihtiyacı için 232.100 ton samanın varlıklı kimselerde hibe suretiyle elde edilmesi; 69.697 ton et ihtiyacının, ülkede kesilen hayvanların % 15'i itibarıyla Tekâlif-i Harbiye suretiyle tedariki, eksik kalan kısmının müteahhitler vasıtasıyla satın alınması; sade yağ, don yağının (sabun ve çeşitli maddelerin yapımında kullanılan) Tekâlif-i Harbiye ile toplanması zor olacağından 'vaz-ı yed' (el koyma) ile sağlanması, böylece gerekli görülen ihtiyaç duyulan 5.396 ton sabunun, sabun üreten işyerlerinde yaptırılması; yurttan bulunmayıp dışarıdan sipariş edilen gazyağı, kahve, çay ve şeker gibi maddelerin tüccarlar adına gümrüklere geleceklerden, gazın %20'si, kahve ile şekerin %15'i ve çayın %25'ine el konularak temini, 18.380 ton tuzun çeşitli tuz üreten yerlerdeki stoklardan, 2.000 ton pamuğun geçen yıla ait aşar malından Adana'da mevcut ve Ordu adına depo edilmiş olanlardan; istenilen 9.000 ton yapayın mali yıl vergisi karşılığı mükelleften alınacak beyannamelerle tedariki; palamut ile çam kabuğu ihracatının %15'ine el koymakla, odun ile odun kömürünün, Ticaret ve Ziraat Bakanlıklarıyla işbirliği yapılarak Levazım Daire Başkanlığınca; nihayet arzulan 700 ton kok kömürünün de istihsal edilen yerlerden Tekâlif-i Harbiye suretiyle tedarik edilerek dağıtımının yapılması hükme bağlanmıştı.⁶³

Tedarik, depolama ve dağıtım da Genel karargâh ve Ordu sorumlularınca, 17, 19 ve 30 Nisan tarihlerinde çıkarılan genelgelerle nasıl uygulanacağı aşağıdaki şekilde açığa kavuşturulmuştu:⁶⁴

Genel karargâhın yalnız Ordular yanında kaç aylık yiyecek maddelerinin bulunacağı, harekâtın genel seyri ve harekâtın istek ve olanakların yeterliliğine göre Levazım Daire Başkanlığı'nın gereken talimatı vermekle yükümlü bulunduğu;

Levazım Dairesi'nce, bu çerçeve içerisinde ordulara yiyecek maddelerinin gönderileceği; Ordunun iaşesinden Levazım Daire Başkanlarının sorumlu bulunduğu-

62 Toprak mahsullerinden hazine için alınan onda bir nispetindeki vergi. D. Mehmet Doğan, *Büyük Türkçe Sözlük*, İstanbul 1996, s. 76.

63 ATASE Arşivi, No 1/6, Kls 1155, Dos. 126, F. 3.

64 ATASE Arşivi, No 1/1, Kls 171, Dos. 126, F. 3.

nun; bu amaçla Ordu Kurmay Başkanlarınca, Ordu İdare Başkanlarıyla Ordu Menzil Müfettişliklerine gereken emirlerin verileceğini açıklamış, faaliyetlerini birbirleriyle bağlantı kurarak ve bilgi alarak bütünlemede bulunacaklarını örnekler vererek belirtmeye çalışmıştı.⁶⁵

İstanbul'dan ve çevreden gelen yiyecek ve yem ilk önce Müstahkem Mevki ve 9. Tümen ambarına gelmekte idi. Bundan sonra erzak kolları, dağıtılacak merkezlerle ambarlar arasında, taşıtlar da birliklerle dağıtımın yapılacağı merkezler ve erzak kolları arasında ulaştırmayı sağlıyordu.

18 Mart 1915 zaferinden önce, bazen ordu içinde istenilen erzak stoku yapılamamıştı. 19 Şubat'ta yayımlanan bir genelge ile savunma mevzileri için en az üç ay için yetecek kadar yiyeceğin depo edilmesini emredilmişti. Bunun üzerine Müstahkem Mevki Komutanlığı, 25 Şubat 1915'te kendi birlikleriyle 9. Tümen için, yukarıdaki emri uygulamaya çalışsa da, zamanında yerine getirilememiştir.⁶⁶

Ayrıca Marmara deniz yolunun kapanmasına karşı, 8 Mart 1915 tarihinde 9. Tümen için, İstanbul'dan 1.283 ton yiyecek gönderilmişti. Bunlar Karabiga İskeleye çıkarılarak Biga'da depolanmıştır. Önemli miktardaki bu erzak daha sonra 9. Tümen birliklerinin iaşesinde kullanılacaktır. Depolanan iki aylık yiyecek daha sonra geceleri Anadolu kıyısındaki iskelelerden mavna ve römorklarla Kilye ve Akbaş Ambarları'na taşınmıştır.⁶⁷

Bu sırada Mart ayı başında İstanbul'dan 9 ncu Tümen için çeşitli gıda maddelerinden oluşan 1.300 ton yiyecek gönderilmiştir. Önemli miktardaki bu erzak ilk önce Karabiga iskeleye çıkarılarak Biga'da depo edilmiş, daha sonra 9 ncu Tümen birliklerinin iaşesinin karşılanması için kullanılmıştır.⁶⁸ Çanakkale Müstahkem Mevki Birliklerinin beslenmesi vazifesi, 5. Ordu'nun kurulmasıyla 5 Nisan'dan sonra bu ordu komutanlığına verilmiştir.⁶⁹

25 Mart 1915'te Boğazlar bölgesinde İtilaf Devletleri kuvvetlerine karşı gerçekleştirilmesi beklenen harekâtın sevk ve idaresinin kolaylaştırılması ve güç birliğinin sağlanması amacıyla karargâhı Gelibolu'da bulunan 5. Ordu kuruldu.⁷⁰ Ordu komutanlığına o zaman İstanbul'da 1. Ordu Komutanlığı görevinde bulunan Alman General Liman von Sanders getirildi.⁷¹ 5. Ordu, 1. Ordu'nun 3 ve 5. Kolorduları, 1.

65 ATASE Arşivi, No: 1/1, Kls. 171, Dos. 742.

66 Erat, "Çanakkale Savaşı'nda Türk Ordusunun İaşe Problemi", s.117.

67 Erat, "Çanakkale Savaşı'nda Türk Ordusunun İaşe Problemi", s.117.

68 Erat, "Çanakkale Savaşı'nda Türk Ordusunun İaşe Problemi", s.117.

69 Genelkurmay, *Çanakkale Cephesi 1 nci Kitap*, s. 264-265

70 Genelkurmay, *Çanakkale Cephesi 1 nci Kitap*, s. 217

71 Sanders, *Türkiye'de Beş Yıl*, s. 77; Veli Yılmaz, *1 nci Dünya Savaşı'nda Türk -Alman İttifakı ve Askeri Tarihi*, İstanbul 1993, s.120.

Kolordunun 3. Tümeni ile Çanakkale Müstahkem Mevki birliklerinden meydana getirilmiştir.⁷²

Çanakkale Cephesi'nin giderek destek edilmesi üzerine, 5. Ordu'nun Nisan-Mayıs 1915'teki insan sayısı yaklaşık 137.560'a, hayvan sayısı da 24.730'a ulaşmış; bu sayılar muharebenin sonuna doğru daha da artmıştır. 5. Ordu'nun bir günlük yiyecek ve yem istihkakı şöyledir: 125 ton ekmeklik un, 25.8 ton et, 2.750 litre zeytinyağı, 16.5 ton bakliyat, 4.1 ton tuz, 1.270 kilo sabun, 1.375 litre gazyağı, 137.6 ton odun, 27.5 ton kömür, 100 ton yem, 125 ton ot.⁷³

Yaz aylarında Çanakkale'de bulunan askerlerin iâşe vaziyeti önemli bir darboğaza girmiştir. Bu sırada İstanbul ve Rumeli'deki Ordunun da ihtiyacı had safhaya ulaşmıştır. Bu üç yerdeki Ordu için gönderilecek iâşenin iki ayı bulacağı göz önünde bulundurulduğunda bu süre için 34.000 ton ekmeklik zahireye, 46.000 ton yem'e ve 3.000 ton kuru sebzeye ihtiyaç olduğu Ordu yetkilileri tarafından ifade edilmiştir. Bunun üzerine Dâhiliye Nezareti, eldeki imkânları seferber ederek bir kısmını Tekâlif-i Harbiye, aşar ve bazı ambarlardan karşılamaya çalışmış, bu yetmediği takdirde geri kalan kısmının senet mukabilinde "el koyma" suretiyle temin edilmesini istemiştir. Bu şekilde de ihtiyaç karşılanamazsa, geriye kalan miktarın satın alınması için ne kadar paranın gerekli olduğunun bildirilmesini belirtmiştir.⁷⁴

Başkomutanlık 29 Mart 1915 tarihinde 5. Ordu'ya gönderdiği genelge ile ordunun iâşesinin güvenilir bir biçimde yapılabilmesi için:

Anadolu yakasındaki birliklerin geri ile bağlantısının ivedilikle kurulmasını, deniz yolunun kapanması halinde de alınacak tertip ve tedbirlerle hizmetlerin yürütülmesinin sağlanması; Karabiga'dan itibaren denizyolundan yararlanmadan Biga'da bir iâşe merkezinin kurulması, deniz yolu açık oldukça yiyecek maddelerinin Karabiga'dan Çanakkale'ye deniz yoluyla gönderilerek, bu yerden birliklere yollanmasını ve bu amaçla Levazım Dairesi Başkanlığı'nca mavnaların tertibini; Biga'da bir kolordu için iki aylık yedek erzakın gönderilerek depo edilmesini; Pazarköyü-Ahmetler yolu üzerinde kollar kurulması için, Ordu'ya gelecek araçlardan yararlanılması; Biga ile Paşaköyü ve Ahmetler depolarının her birine ikişer Tümeni besleyecek birer aylık yiyecek ve yemin sevk edilmesini; Emre girecek kollarla Karabiga-Biga, Biga - Ahmetler ile Biga - Paşaköyü hatlarının düzenlenmesini, bu kollarla bazılarının akımın güvenle yapılabilmesi için mekkâre ve hamal kollarının verilmesini; Deniz yolu ile iâşenin her zaman kesilebileceğini dikkate alarak hiçbir karışıklığa ve desteğin durmasına fırsat vermeyecek menzil teşkilatının kurulmasını; İnsan ve hayvan sağlığı yönünden hasta ve yaralıların geriye alınmalarında Biga'ya gönderilmeleri gibi

72 Genelkurmay, *İdari Faaliyetler ve Lojistik*, c. X, s. 243.

73 ATASE Arşivi, No: 1/6, Kls. 1283, Dos. 626, F. 4-6.

74 Erat, "Çanakkale Savaşı'nda Türk Ordusunun İâşe Problemi", s.124.

önemli gördüğü noktaları 5. Ordu'ya ulaştırmak, kurulacak kollar için derleyebildiği deve, öküz, mekkâre ve arabanın da tertibini sağlamaktı.⁷⁵

Ancak Çanakkale savaşlarında birliklerin durum gereği yer değiştirmeleri, esas ikmal noktalarından ayrılmaları, hatta kuruluşlarının bölünmeleri karşısında 5. Ordu Komutanlığı, normal ve Genel Karargâh'ın istediği düzeyde tesislerini kurarak işeyi sağlaması mümkün olmuyordu. Bu yüzden Ordu çaresiz, meydana gelen duruma cevap verecek bir işe planı hazırlamak zorunda kalmıştı.

Buna göre: 9, 7 ve 15. Tümenleri kapsayan Seddülbahir karşısında 1. Muharebe grubunu; 19, 5, 16 ve 11. Tümenleri kapsayan Maydos civarında 2. Muharebe grubunu kurdu. 1. Muharebe grubu için Maydos'ta bir ambar, Bayram Çiftliği'nde bir Kolordu ambarı; 2. Muharebe grubu için de Kilyar'da, Akbaş'ta birer ambar, Bigalı'da bir Kolordu ambarı açtı. Mevcut kolları Tümenlerden alarak bu iki muharebe grubunu ayırdı. 15 ve 16. Tümenler Çanakkale'ye geldiklerinde ulaştırma kollarını birlikte getiremediklerinden Biga'da bulunan bazı menzil kollarını aktararak emirlerine verdi.⁷⁶

Böylece kendilerine tahsis edilen kollarla 1. Muharebe grubu Maydos'tan alacağı erzakı Bayram Çiftliği ambarına, 2. Muharebe grubu da Akbaş'ta alacağı erzakı Bigalı'daki ambarına koyacaktı. Birliklerin bütünlenmesinin Bayram Çiftliği ve Bigalı'dan yapılması uygun bulunmuştu. Yalnız Kilyar bölgesinde bulunan 11. Tümen, erzakını doğrudan Kilyar ambarından alacaktı.

Anadolu yakasında bir değişiklik yoktu. Yalnız 11. Tümen buradan ayrılıp Kilyar'a geçtiği için buna ait ambarlar 3. Tümen emrine bırakılmıştı. Düşman donanmasının ateş altında kalabilecek Kilyar, Maydos ve Çanakkale'ye denizden ikmal yapılması mümkün değildi. Büyük gemiler de yaşanamıyordu. Boşaltma çok kere geceleri yapılmakta olduğundan Akbaş'ta bir menzil ambarı kurulmuştu. Geceleri mavna ve römorkörlerle Kilyar, Maydos ambarlarına erzak ulaştırılıyordu. Gelibolu'da gerektiğinde gemilerle gelen birliklerin sıcak yemek alabilmeleri için bir işe merkezi kurulmuştu.

Bombardımanın fazla kayıp veremediği için Eceabat'ın geri alandaki fırınları çalıştırdığından Tekirdağ, Karabiga ve Gelibolu'daki un fabrikaları da faaliyette olduklarından un ve ekmek ikmalinde büyük bir zorluk yaşanmıyordu.⁷⁷

Ordu Menzil Müfettişliği Lâpseki'de, menzil ambarlarını; Akbaş, Gelibolu, Şarköy, Keşan, Tekirdağ, Karabiga, Biga, Balçılar, Burgaz ve Saraycık'ta kurmakla görevine devam etmekte olduğunu ve elde bulunan erzakla birliklerini en az iki ay idare edebileceğini Başkomutanlığa bildirmekteydi.

⁷⁵ ATASE Arşivi, No: 1/16, Kls. 1127, Dos. 16, F. 12-1.

⁷⁶ Genelkurmay, *İdari Faaliyetler ve Lojistik*, c. X, s. 222.

⁷⁷ Genelkurmay, *İdari Faaliyetler ve Lojistik*, c. X, s.259.

O nedenle savaş hattının içerilerine gönderilecek erzakla doldurmanın doğru olmayacağını, ancak günlük sarfiyatın bütünlenmesiyle diğer stokların daha gerilerde bulundurulmasının yerinde olacağını öneriyordu. Bu arada bir de birliklerin ihtiyacını karşılamak üzere Tekirdağ ve Bandırma'da Ordu emrine hazır, erzakla dolu birer geminin bulundurulmasında yarar olacağı üst makama duyurulmuştu.⁷⁸

Bu amaçla Menzil Genel Müfettişliği, Levazım Daire Başkanlığı ile işbirliği yaparak, her 15 günde bir Ordulardan gelen iaşe durumu hakkındaki bilgiye dayanarak iaşeyi planlıyordu.⁷⁹ Buna göre 23 Temmuz 1915 tarihinde 5. Ordu'nun iaşe durumu şöyleydi:⁸⁰

Ambarın Bulunduğu Yer	Ekmeklik	Erzak	Yem
Uzunköprü	255.5 ton	178.5 ton	510 ton
Keşan	18 ton	94.5 ton	79 ton
Gelibolu	----	125 ton	----
Karabiga	25.5 ton	212 ton	1.139.5 ton
Biga	17 ton	100.5 ton	78 ton
Burgaz	0.5 ton	204.5 ton	292 ton
Akbaş	151 ton	238 ton	582.5 ton
Lâpseki	8.5 ton	36 ton	8 ton
Kilye	100 ton	144 ton	50 ton
Balçılar	----	43 ton	784 ton
Işıklar	121 ton	24 ton	47 ton

Aynı tarihteki insan mevcudu 218.431, hayvan mevcudu 64.913 olarak kayıtlıydı.⁸¹ İaşe bütünlemesi yönünden bu harekât alanı, çevreden kara ve deniz yoluyla kuvvetle desteklenmesine rağmen, Ordu Levazım Başkanı yine de yollamanın yeterli olmadığını düşünüyor, denizyolu gücü artırılmayacak olursa, özellikle ekmeklik un ve et yönünden durumun kötüye gideceğini hesaplıyordu.

Tümenlerin gerektiğinde grup değiştirebileceği düşünülerek her grup için yedek yemin verilmesi de kararlaştırıldı. Buna rağmen baş gösterecek iaşe sıkıntısının giderilmesi için erzaktan ziyade ekmeklik un ve etin istenen bölgelere gönderilmesinin gerekli olduğu ilgili makamlara bildirmişti. Kuzey ve Güney gruplarının öncelikli desteklenmesini, Saros Grubu'nda bulunan Süvari Tugayı'nın Uzunköprü'ye, üç tümenin de Gelibolu veya Şarköy'e yollanması bile savunulmuştu.⁸²

⁷⁸ ATASE Arşivi, No 1/6, Kls 1274, Dos. 592, F. 6.

⁷⁹ ATASE Arşivi, No 1/6, Kls 1200, Dos. 294, F. 1-75.

⁸⁰ Genelkurmay, *İdari Faaliyetler ve Lojistik*, c. X, s.260.

⁸¹ ATASE Arşivi, No 1/6, Kls 1200, Dos. 292, F. 1-6.

⁸² ATASE Arşivi, No 1/6, Kls 1200, Dos. 292, F. 2.

Özellikle 1915 yılı savaşlarında en hassas harekât alanı olan Çanakkale bölgesi Başkomutanlık Vekâleti'nce, her türlü ikmal maddelerinde olduğu gibi beslenme yönünden de büyük imkanlara sahip kılınmıştı. Denetleme niteliğindeki 5. Ordu'nun 28 Eylül 1915 işe durumuna ait Alman uzman Burhardi'nin raporuna göre⁸³: Kuzey Grubunda 58.351 insan, 18,657 hayvan; Güney Grubunda 65,679 insan, 14,600 hayvan; Anafartalar Grubunda 109,237 insan, 28,939 hayvan; Asya Grubu 20,445 insan, 7,119 hayvan; Müstahkem Mevki 17,600 insan, 2,764 hayvan; Menzil Komutanlığı 15,812 insan, 6,921 hayvan; toplam insan mevcudu 287.124; hayvan sayısı ise 79.000'dir.

219 ton ekmeklik, peksimet, un ve hububat; 229 ton pilavlık, çorbalık, bulgur, pirinç, makarna, şehriye, konserve v.b.; 176 ton sadeyağı, zeytinyağı, içyağı; 836 ton etlik hayvan, kavurma, pastırma, sucuk, kuru balık, et konserve; 117 ton tuz; 10 ton sabun; 637 ton kuru sebze, sebze konservesi; 41 ton soğan; 7.5 ton çay; 53.5 ton şeker; 306 ton kumanyalık zeytin ve peynir; 181.000 litre gaz; 3.510 ton yemlik arpa, yulaf, burçak, v.b.; 1.880 ton ot, saman, kepek, v.b'dir⁸⁴.

Yıllonu itibariyle 5. Ordu'nun tüm ambarları ve birlikler yanındaki yiyecek ve yem aşağıdaki gibi idi: (23 Şubat 1916)⁸⁵

İnsan mevcudu, 192.193 insan, 63.521 hayvan mevcut olup, ordu ambar ve birliklerindeki işe miktarı: 1.492 ton ekmeklik, peksimet, un ve hububat; 394 ton pilavlık, çorbalık, bulgur, pirinç, makarna, şehriye, konserve v.b.; 24 ton sadeyağı, zeytinyağı, içyağı; 149.5 ton etlik hayvan, kavurma, pastırma, sucuk, kuru balık, et konserve; 389.5 ton tuz; 147.5 ton sabun; 1.269 ton kuru sebze, sebze konservesi; 2.5 ton soğan; 18 ton çay ve kahve; 26.5 ton şeker; 170.5 ton kumanyalık zeytin ve peynir; 165.500 litre gaz; 93.5 ton yemlik arpa, yulaf, burçak , v.b.; 1.775.5 ton ot, saman, kepek, pancar, v.b.dır.

Yapılacak stoklamada harekâtın nasıl bir gelişme takip edeceğinin önceden yaklaşık bir şekilde belirlenmesini, gerek Ordu ve gerek Kolordu yedek ambarlarında bulundurulacak, yiyecek maddelerinin yeterli derecede depo edilmesi isteniyordu. Çünkü bu gibi durumlarda Ordu ve Kolorduların Levazım Dairesinden talepte bulunması ve desteklenmesinin mümkün olmayacağı belirtiliyor, Ordu hazırlıklarının askeri harekâta paralel şekilde yapılması emrediliyordu.⁸⁶

Bu esastan hareketle yedek erzakın toplanması ve depo edilmesinin tasarlanan askeri harekâta göre: Orduların elinde olmayan ve Levazım Dairesi Başkanlığı'na bağlı illerdeki depoların; Ordu Menzil Müfettişliklerinin idaresinde bulunan ambar-

83 ATASE Arşivi, No 1/6, Kls 1305, Dos. 718, F. 8.

84 ATASE Arşivi, No 1/6, Kls 1305, Dos. 718, F. 8.

85 ATASE Arşivi, No 1/6, Kls 1200, Dos. 294, F. 1-187.

86 ATASE Arşivi, No 1/6, Kls 1169, Dos. 179, F. 4.

ların; Levazım Daire Başkanlığı'nın günlük iaşe için tertip edip gönderdiği yiyecek maddelerini depo etmiş olan ambarların; Ordu İdare Başkanları ile Menzil Müfettişliklerinin devamlı denetiminde olmasını istiyor ve aynı zamanda Genel karargâh ile Genelkurmay'ın sorumlularını uyarıyordu.⁸⁷

O yüzden Orduların, erzakı Ordu menzil ambarlarına depo edilirken bu mevki-lerin Ordu'nun harekâtının gelişiçeği doğrultuda seçilmesi ve kurulmasını; Kolordular yanında, görevi gereği sarf edeceği maddelerden fazlasının toplanmamasını; Genel Karargâh tarafından verilen emrin dışında herhangi bir stoklamaya geçmemesi; Müstahkem Mevki birliklerinin iaşesinin ise, önce verilen direktife göre yürütülmesini istiyordu.⁸⁸

Aynı tarihler arasında (Çanakkale, Karabiga, Biga, Lâpseki, Bayramiç, Ezine, Ayvacık, Edremit, Burhaniye ve Bursa Tekâlif-i Harbiye Komisyonları'yla Eceabat Ambarı ile Bandırma Deposu'ndan şu miktarlardaki maddeler temin edilmiştir: 981 ton buğday, 689.7 ton buğday unu, 106 ton mısır unu, 86 ton peksimet, 11 ton et, 18.6 ton konserve/kavurma et, 2.8 ton çorbalık kavurma, 5.493 sebze/konserve, 23.383 kg pirinç, 9.880 adet yumurta, 76.976 kg fasulye, 57.8 ton bakla, 21 ton bulgur, 16 ton patates, 8.2 ton soğan, 4.320 kg sade yağ, 7.137 kg zeytinyağı, 19 ton zeytin, 111 ton peynir, 33.3 ton tuz, 24.5 ton şeker, 1.717 kg çay, 72.7 ton üzüm, 1.885 kg hurma, 7.133 kg sabun, 286.6 ton arpa.⁸⁹

Aslında normal zamanda bile bir kolordunun beslediği insan sayısına göre dört günlük yiyeceği 190 ton, hayvan için ise 230 tondur.⁹⁰

1915 yılında Başkomutanlık Vekâleti, Türk ordusunun mevcut durumu dolayısıyla birliklerin iaşesi için, Başkomutanlık Vekâleti yeni tedbirler almayı zorunlu buldu.⁹¹

Yeniköy ve Bolayır bölgesinde bulunacak 14. Kolordunun bütünlenmesi Şarköy'den olacağına göre de 45.000 insan ve 15.000 hayvanın beslenmesi için günlük 70 ton erzakı Levazım Dairesi Başkanlığı'nca bu yerde toplanması icap ediyordu. Öyle ki cephanesi dâhil Ordu için 640 tonluk bir ulaştırma aracına ihtiyaç duyuluyordu.⁹²

5. Ordu için Uzunköprü-Gelibolu arasında çalışan cephane menzil hattının daha önce olduğu şekilde faaliyete devam etmesi ve bu amaç için verilen kolların başka bir

87 ATASE Arşivi, No 1/6, Kls 1274, Dos. 592, F. 4.

88 Genelkurmay, *İdari Faaliyetler ve Lojistik*, c. X, s. 242.

89 Genelkurmay, *Çanakkale Cephesi 1 nci Kitap*, Çizelge 12

90 ATASE Arşivi, No: 1/65, Kls. 1871, Dos. 1, F. 5-47.

91 ATASE Arşivi, No: 1/65, Kls. 1871, Dos. 1, F. 5-47.

92 ATASE Arşivi, No: 1/65, Kls. 1871, Dos. 1, F. 5-47.

hizmete verilmemesi uygun görülmüştü.⁹³ 7 Temmuz 1915 tarihinde Uzunköprü ve Keşan Bölgesinde 45.000 insan ve 15.000 hayvan için yaklaşık 15 günlük ekmeklik un, 5 günlük erzak ve 7,5 günlük de yem; Saros, Şarköy ve Gelibolu yörelerinde 30.000 insan ve 15.000 hayvan için 37 günlük ekmeklik, 23 günlük erzak ve sadece 3 günlük yem vardı.⁹⁴

Bu durumu göz önünde bulunduran Menzil Genel Müfettişliği, 5. Ordu Komutanlığı ve Levazım Dairesi Başkanlarıyla hemen irtibata geçerek gerekli hazırlığı yapmalarını sağlamıştır. Ayrıca yaptığı duyuru ile de ordunun iaşesi için menzil kollarını buna göre düzenlemelerini istemiştir.

Menzil Genel Müfettişliği, Komutanlığın genelgesine dayanarak 1, 2 ve 5. Ordu Komutanlıkları, Levazım Dairesi Başkanlarıyla görüşerek gereken düzeni aldirtmiş ve duyurusuyla her üç Ordu iaşesi için menzil kollarını buna göre tertiplemelerini istemişti⁹⁵:

1, 2 ve 5. Ordu birlikleriyle, İstanbul bölgesinde bulunan ordu kurum ve kuruluşlarının toplam insan sayısı 533.112 ve hayvan sayısı 120.268 kadardı. Bunların bir günlük iaşesi ise: 390 ton ekmeklik buğday, 106 ton bulgur, 64 ton sebze, 33.3 ton et, 10 ton yağ, 10 ton tuz, 4.8 ton sabun, 315 ton arpa, 601 ton ot ve saman. Bunların nakli için 175 vagona ihtiyaç vardı.⁹⁶

Anadolu'dan temin edilmekte olan erlerin yiyeceği hariç, 50 vagon ot ve samanın Çatalca ve Edirne ile beraber Biga'dan tedarik edilmesi gerekmektedir. 125 vagonluk kesin ihtiyaç ortaya çıkıyordu. Bu sırada bir miktar ot ve saman ile çeşitli ordu iāşe maddelerinin ikmalî Anadolu kaynaklarına bağlanmıştı.⁹⁷

5. Kolordu'nun Uzunköprü, 14. Kolordunun da Şarköy ve Gelibolu üzerinden iāşe edilmesi Levazım Dairesince uygun görülmüştü. Bu amaç ve maksada göre Ordu'ca Uzunköprü, Şarköy ve Gelibolu'dan beslenmesi için her birine kaçır insanın kaçır hayvanın düşeceği, bu arada Bağımsız Süvari Tugayı'nın hangi yolla ve kaç mevcut üzerinden destekleneceğinin duyurulması Ordu'dan istenmişti.⁹⁸

Levazım Dairesi Başkanlığı'nca şimdilik Şarköy'de 10.000 insanın ve 2.500 hayvanın bir aylık beslenmesine yeter erzak ve yemin bulunduğu, Uzunköprü'ye de haftalık olarak 45.000 insan için 216 ton un ve 15.000 hayvan için 480 ton arpa tedarik edilerek yollanması için ilgililere emir verildiği bildirilmişti.⁹⁹

93 ATASE Arşivi, No: 1/65, Kls. 1871, Dos. 1, F. 5-47.

94 ATASE Arşivi, No 1/6, Kls 1169, Dos. 179, F. 29.

95 ATASE Arşivi, No 1/6, Kls 1183, Dos. 231, F. 4.

96 Genelkurmay, *İdari Faaliyetler ve Lojistik*, C. X, s. 244.

97 ATASE Arşivi, No 1/1, Kls 16, Dos. 76, F. 47-2.

98 Genelkurmay, *İdari Faaliyetler ve Lojistik*, c. X, s. 251.

99 ATASE Arşivi, No 1/6, Kls 1213, Dos. 342, F. 11-2.

İdari ve lojistik faaliyetler üzerinde bu derece hassasiyet göstererek tertip ve tedbirler alınmış olmasına rağmen 2. Ordu'nun Güneybatı Komutanlığı'nın hayvanları, Gelibolu yöresinde özellikle arpa, ot ve samanını kötü ulaşım yollarından getirtme zorunluluğunda taşınamamış ve getirilememiştir. Çare bulunması üst makamlardan bekleniyordu.¹⁰⁰

Diğer taraftan Harbiye Nezareti, Mayıs ayı içinde Dâhiliye Nezaretine sabun imal edilmek üzere, yiyecek için kullanılmaya uygun olmayan zeytinyağlarına şiddetle ihtiyaç duyulduğunu bildirmiş ve bunun Bursa ve Balıkesir'den Tekâlif-i Harbiye suretiyle sağlanmasını istemiştir. Bu amaçla tedarik edilecek zeytinlerin Gemlik'te yapıldığı gibi, sıkılarak suyunun alınmasını ve ayrıca bol miktardaki sabun ve zeytinyağının da hazırlanması gerektiğini belirtmiştir.¹⁰¹

Hükümet, Rumeli ve Çanakkale'deki birliklerin zahire ihtiyacını karşılamak için Anadolu'nun çeşitli vilayet ve sancaklarına ne miktarda zahire göndermeleri gerektiği hakkında çeşitli yazılar göndermiştir. Bu amaçla Niğde Mutasarrıflığı'ndan verilen cevapta, 500 ton kuru sebzedden ancak 150 ton kadarının karşılanabileceği bildirilmiştir. Bunun üzerine Dâhiliye Nezareti geriye kalan 350 tonun da temin edilmesine çalışılmasını Ankara Valiliği'nden istemiştir.

Bu sırada 1915 yılı ilkbaharında 5. Ordu'nun insan mevcudu 218.431 ve hayvan mevcudu 64.913 olarak tespit edilmiştir.¹⁰² 1915 sonbaharında Harbiye Nezareti, Dâhiliye Nezareti'ne soğukların başlaması dolayısıyla 5. Ordu efradı için, pekmez ve kuru üzümüne şiddetle ihtiyaç duyulduğunu belirterek, bu maddelerin temini için Hüdavendigâr Vilayeti ile Karesi Mutasarrıflığıyla gerekli girişimlerin yapıldığını belirtmiştir. Ancak Karesi Sancağından alınan cevapta, Erdek'te yetişen üzümlerin şarap üretimi için kullanılacağı ve diğer bazı nedenlerle de istenilen miktardaki kuru üzüm ve pekmezin gönderilemeyeceği kaydedilmiştir. Bunun üzerine Harbiye Nezareti, 5. Ordunun acil bir şekilde bu maddelere ihtiyacı bulunduğunu ve şarap üretiminden vazgeçilmesi, üzümlerin pekmez üretiminde kullanılması gerektiğini belirtmiştir. Harbiye, ayrıca Dâhiliye Nezaretinden ilgili yerlerden temin edilecek kuru üzüm ve pekmezin 5. Ordu efradına ulaştırılması için Bandırma Ambarı'na gönderilmesini de istemiştir.¹⁰³

Bu dönemde ayrıca Dâhiliye Nezareti, gördüğü lüzum üzerine vilayetlere ve sancaklara gönderdiği bir yazıda, ordu hayvanlarının beslenmesi için önemli miktarda samana ihtiyaç duyulduğunu ve illerin ne miktarda saman sağlayabileceklerini bildirmelerini istemiştir. Bunun üzerine Anadolu'daki birçok il ve sancak, temin edileceği miktarı merkeze bildirmiştir. Karesi Sancağı da verdiği cevapta azami olarak

100 ATASE Arşivi, No 1/6, Kls 1200, Dos. 292, F. 1-124.

101 ATASE Arşivi, No 1/6, Kls 1200, Dos. 292, F. 1-124.

102 ATASE Arşivi, No 1/6, Kls 1200, Dos. 292, F. 1-6.

103 Erat, "Çanakkale Savaşı'nda Türk Ordusunun İaşe Problemi", s. 126.

4.000 ton samanın Bandırma'ya gönderildiğini ve bunun büyük çoğunluğunun ordu yetkililerine teslim edildiğini belirtmiştir.¹⁰⁴

Bu sırada Dâhiliye Nezareti, Kala-i Sultaniye Mutasarrıflığı'ndan da, 5. Ordu efradının iâşe ve hayvanlarının ihtiyacı olan ot ve samanın sağlanması için gerekenin yapılması istenmiştir.¹⁰⁵ 1915 yılı içinde 5. Ordu'nun ihtiyacını karşılamak üzere Bandırma Ambarı'na çevre şehir ve kasabalardan başta çavdar, arpa, pamuk, mısır darısı, kepek, zeytinyağı, sabunluk yağ, sabun, bakla olmak üzere çeşitli iâşe maddeleri gönderilmiştir. Bu çerçevede Gonen'den 14 Ağustos'ta 12.3 ton ve 25 Ağustos'ta 20 ton çeşitli zahire, Karesi'den 110 ton arpa, 600 kilo mısır, 20.3 ton burçak, 44.8 ton nohut, 13.5 ton bakla ve diğer bazı maddeler gönderilmiştir. Diğer taraftan Harbiye Nezareti, Balıkesir Mutasarrıflığına gönderdiği bir telgrafla buğday, arpa, yağ vs. erzak maddelerinin Bandırma'ya sevk edilmesini istemişti. Bandırma Ambarı'nda depolanan bu maddeler diğer ordu birlikleri ile birlikte 5. Ordu efradının ihtiyacı için de kullanılmıştır.¹⁰⁶

1915 yılı sonlarına doğru Çanakkale Cephesi'nde bulunan birliklerin lojistik olarak desteklenmesi için, harekâtın seyrine göre yapılmış olan düzenlemelere göre meydana getirilen gruplar adına menzil hatları ve komutanlıklar yeniden oluşturulmuş ve ulaşımın hangi araç ye gereçlerle, deniz ve kara menzillerinden faydalanarak yapılacağı planlanmıştı.¹⁰⁷

Çanakkale Cephesi'nde 5. Ordu bölgesinde levazım ve cephan nakli için çeşitli yollar kullanılmakta idi: Saros ve Gelibolu Yarımadasındaki ana ikmal yolu, İstanbul-Uzunköprü demiryolu ve Keşan'dan başlayarak Bolayır, Gelibolu ve Bigalı'dan geçerek Seddülbahir'de sona eren karayolu. Diğer taraftan deniz yolundan da faydalanılmış, ancak bazı zorluklarla karşılaşmıştır. Anadolu yakasında ise Balıkesir-Balya-Yenice-Çan-Bayramiç-Ezine-Erenköy-Çanakkale karayolu ile Karabiga – Biga – Çan – Kirazlı - Çanakkale karayolu ve Biga – Beyçayırı - Lâpseki karayolları ikmal için kullanılmıştır.¹⁰⁸

1915 yılı son aylarında Gelibolu yarımadasındaki çarpışmaların şiddeti iyice azalmış ve İtilaf devletleri birlikleri yavaş yavaş çekilmeye başlamıştır. Bu nedenle Türk ordusunun mevcudunda önemli bir azalma görülmekte, ancak iâşe yönünden büyük bir artış olduğu gözlenmektedir. İtilaf devletleri kuvvetlerinin Yarımadayı tamamen terk etmelerinden sonra 23 Şubat 1916 tarihinde Türk ordusunun mevcudu

104 Erat, "Çanakkale Savaşı'nda Türk Ordusunun İâşe Problemi", s. 126.

105 Erat, "Çanakkale Savaşı'nda Türk Ordusunun İâşe Problemi", s. 126.

106 Erat, "Çanakkale Savaşı'nda Türk Ordusunun İâşe Problemi", s. 126-127.

107 Genelkurmay, *İdari Faaliyetler ve Lojistik*, s.222.

108 Mustafa Öztürk, "Çanakkale Muharebelerinde Türk Ordusunun İkmal ve İâşe Durumu", *Askeri Tarih Bülteni*, Yıl:12, Şubat 1987, S. 22, Ankara 1987, s.155.

şu şekilde idi: İnsan sayısı 192.000, hayvan sayısı 53.500. Buna mukabil ordu ambar ve birliklerinde bulunan iâşe miktarı 6.300 tona ulaşmıştı.¹⁰⁹

1915 yılı ortalarında ulaştırmanın hangi araç ve gereçlerle, hangi kara ve deniz menzillerinden yararlanılarak yapılacağı planlanmıştır. Kara savaşları başladığı zaman, yiyecek ve malzeme nakli büyük zorluklarla yapılmaktaydı. En yakın tren istasyonu Uzunköprü'de bulunuyordu. Bu sırada ordunun nakliye kamyonu da bulunmadığından öküz arabaları, deve kolları ve mekkare birlikleriyle çok az şey taşıyordu. Bu nedenle Marmara Denizi'nden deniz yoluyla nakliyatın yapılması gerekiyordu.¹¹⁰

Nakliyat önce sivil nakliye gemisi konvoylarıyla, denizaltı tehdidinin artmasından sonra ise römorkörler tarafından çekilen şat konvoylarıyla yapılmıştır. Savaş ve nakliye gemileri Marmara Adaları'nın kuzeyinden, römorkörler tarafından çekilen şat konvoyları ise Marmara Adaları'nın arasından geçerek Çanakkale'ye intikal etmişlerdir. Ancak bu nakliyatı da İngiliz ve Fransız denizaltıları önlemeye çalışıyordu.¹¹¹

Bu sırada 5. Ordu'nun levazım, silah ve cephane ikmali, römorkörlerle çekilen mavnalar ve yelkenli gemilerle sağlanabildi. Bunlar geceleri ve bir menzilden diğer bir menzile direkt olarak hareketle, denizaltı hücumundan kurtulabilmişlerdi.¹¹²

Ana depo, fabrika ve öteki tesisler İstanbul ve Marmara Denizi çevresinde bulunuyorlardı. Çanakkale - Bandırma arası 96 mil, Çanakkale - Tekirdağ arası 74 mil, Çanakkale-İstanbul arası 135 mil idi. Bu mesafeyi gemiler 10-12 saat gibi bir zamanda alabiliyorlardı.¹¹³

Nakliye amacıyla Şirket-i Hayriye 39 gemisinden 21'ini, Haliç şirketi 7 gemisini, Seyr-i Sefain İdaresi Karadeniz nakliyatı dışındaki gemilerini tahsis etmiştir. 28 Nisan 1915 tarihinde İstanbul ve İzmit'te toplanan eratı Çanakkale'ye nakletmek amacıyla 1.000 kişi kapasiteli vapurlar görevlendirilmiştir. Bandırma, Karabiga, Lâpseki, Akbaş, Kilye, Gelibolu, Şarköy, Mürefte, Soğanlıdere ve Morto Limanları arasında asker taşıma işlemi yapan bu gemiler aşağıda olduğu gibidir:¹¹⁴

Çanakkale Muharebeleri'nde Taşıma İşlerinde Kullanılan Şirket-i Hayriye Vapurları: İhsan, İntizam, Süreyya, Şükran, Resan, Şihap, Neveser, Rüşhan, İnşirah, Rehber,

109 ATASE Arşivi, No 1/6, Kls 1200, Dos. 294, F. 1-187.

110 Erat, "Çanakkale Savaşı'nda Türk Ordusunun İâşe Problemi", s.118.

111 Bu konuda Ordu komutanının görüşü farklıdır: 5. Ordu Komutanı Liman von Sanders'e göre düşman denizaltıları Türk tarafına fazla kayıp verdirememişlerdir. Denizaltılarının başarısızlığı, Marmara gibi dar ve gözetlenmesi kolay bir denizde, 4-5 denizaltı ile faaliyette bulunmak zorunluluğuna dayanmaktadır. Bunlar bazı gemileri torpidolarla batırabilirlerdi, ancak çoğu kez kendilerini tehlikeye düşürmekten korktukları için yakınlarından geçen gemilere bile saldırmaktan çekinmişlerdir.

112 Liman von Sanders, *Türkiye'de Beş Yıl*, Yeni Gün Haber Ajansı Basın ve Yayıncılık A.Ş., İstanbul 1999, s. 94-95.

113 Genelkurmay, *Çanakkale Cephesi 1 nci Kitap*, s.271.

114 M. Orhan Kızıldemir, *Şirket-i Hayriye İdaresi*, İstanbul: Türkiye Denizciler Sendikası Yayınları, t.y., s.147-148.

Tarz-ı Nevin, İmbisat, İkdam, Dilnişin, Bebek, Göksu, Sultaniye, Tarabya, Nimet, Sütlüce, Hünkâr İskelesi, Rağbet, Ziya.

Ayrıca gene Şirket-i Hayriye Vapurları'ndan yukarıda belirtilen Hünkâr İskelesi, Rağbet ve Ziya isimli vapurlar da cephelerden gelen yaralı asker personeli asker hastanelerine nakletmek üzere kullanılmışlardır. Özellikle bunların dışında kalan diğer vapurlar yaralı taşınmasına uygun görülmediğinden sadece bu vapurlara hasta taşıma görevi verilmiştir.

5. Ordu'nun levazım, silah ve cephane ikmali römorkörlerle çekilen mavnalar ve yelkenli gemilerle sağlanabildi. Çanakkale-Umurbey-Biga-Bandırma yolu menzil yolu olarak kullanılmışsa da oldukça uzun bir yol sayılırdı. Uzunköprü yolu yetersiz ve uzun oluşu yanında Saros Körfezi'ne de açıldı. Kısaca her iki yolun da uzun olmaları nedeniyle, bu kara yollarından ulaşım sınırlı ölçülerde sağlanabiliyordu.

“Cephane ikmali ve erzak temini fevkalade güçlüğüne hala muhafaza ediyordu. Erzak getirmek için üç öküz arabası kullanılıyordu. Anadolu köylerinden erzakın taşınmadığı günler sürüyordu. İkmal işi çok güçlü. Elde esasen az bulunan katırlar da iyi beslenemediğinden kuvvetten düşmüşlerdi. Cephane develerle taşınıyordu. Bir hayvan iki adet 15 cm.lik mermi veya 4 adet 15 cm.lik hartuç taşıyabiliyordu. Bol cephane sarfiyatını ikmal için bu tarz çok yetersiz idi. Çok özel anlarda öküz arabası kullanmak kabil oluyordu ve öküzlerin çekme kıfayetlerinin azlığı dolayısıyla bir 21 cm.lik mermi veya bu sıklıkta bir levha sevk edilebilirdi. Bütün nakliyat yalnız gece yapılıyordu çünkü esasen az olan irtibat yolları gündüz düşman ateşi altında kalıyordu.”¹¹⁵

Liman von Sanders Paşa bu konuda anılarında şöyle diyor;

“5. Ordu'ya yiyecek ve malzeme ulaşımı büyük zorluk gösteriyordu. En yakın demiryolu istasyonu Trakya'daki Uzunköprü'ydü. Bu istasyon ordu karargâhına yaya olarak yedi günlük bir uzaklıktaydı. Öküz arabaları, deve kervanları ve mekkâreyle çok az şey taşınabiliyordu. Bu nedenle Marmara üzerinden deniz yoluyla nakliyat bir zorunluluktu. Bunu da İngiliz ve Fransızların Marmara'ya soktukları denizaltılar engellemek istiyordu. Türkler için en büyük talih düşman denizaltılarının bu işi başaramamalarıydı, yoksa 5. Ordu açlıktan ölürdü.”¹¹⁶ ifadelerinden ulaştırmadaki çekilen sıkıntılar anlaşılacaktır.

Toplanan yiyecek ve yem önce Çanakkale Müstahkem Mevki ve 9. Tümen Ambarı'na gelmekte idi. Bundan sonra ise ulaştırmayı dağıtılacak merkezlerle am-

115 Lorey, *Türk Sularında Deniz Hareketler*, s.142-143.

116 Sanders, *Türkiye'de Beş Yıl*, s.96-97.

barlar arasında erzak kolları, birliklerle dağıtımın yapılacağı merkezler ve erzak kolları arasında da taşıtlar sağlıyordu. Bu sırada 9. Tümen Boğaz'ın iki tarafına yayıldığı için iki ambar oluşturulmuştu.

Bu arada Lâpseki'de bulunan Ordu Menzil Müfettişliği Akbaş, Gelibolu, Şarköy, Keşan, Tekirdağ, Karabiga, Biga, Balçılar, Burgaz ve Saraycık'ta menzil ambarlarını teşkil etmişti.¹¹⁷ 5. Ordu Menzil Müfettişliği muharebe alanının oldukça gerisinde, Burgaz, Akbaş, Biga, Karabiga, Ezine ve Bayramiç'te birer menzil ambarı açarak birliklerin gereksinimini karşılayacak erzakları depolatmıştı.

Anafartalar ve Arıburnu bölgesindeki birliklerin gereksinimi için Soğanlıdere bölgesinde grup komutanlıkları erzak ambarı ve dağıtım merkezi açılmış, böylece birliklerin lojistik desteği bu dağıtım merkezlerinden sağlanmıştı.¹¹⁸

23 Temmuz 1915 tarihinde 5. Ordu'nun insan mevcudu 218.431, hayvan mevcudu 64.913 olarak tespit edilmiştir. İlaşe durumu; ekmeklik un 699,2 ton, erzak 1.402 ton, yem 3.771 tondur.¹¹⁹ Cephedeki kolordu ve tümenlerin dağıtım merkezlerine yavaşıtılan ekmekçi takımları birliklerin ekmek ve peksimet gereksinimlerini ak-satmadan karşılamışlardır. Yemekler o günün koşullarına göre, çoğunlukla bakliyata dayanmak suretiyle pişirilerek götürülebilmştir. Erlere 3.000 kaloriyi sağlayacak yemek verilmesine çalışılmış, buna karşılık taze sebze hemen hemen hiç verilmiyordu. Buraya kadar yapılan açıklamalardan birliklerin genellikle yiyecek sıkıntısı çekmediği kanısı hâkim olmaktadır.

Ancak bir Alman subayının anılarında şu ifadeler bulunuyordu: "Yemeğin hazırlanması ve yapılması son derece ilkel, sahra mutfakları yoktu. Cephenin çok gerisindeki açık mutfak tesislerini düşman denetiminden gizlemeye çalışıyorlardı. Siperlerden geçilerek sağlanan uzun taşıma sonucu yemek çoğu kez bir lapa, koyun etiyle pişirilmiş olan pirinç, sebzeden ve birkaç et parçasından oluşuyordu. Acıkmış olan siperdeki savaşçılara soğumuş olarak ulaşabiliyordu. Yeniden ısıtılması ancak karanlık basınca söz konusu oluyordu."¹²⁰

"Çok miktarda olan Türk askeri için erzak temini güçlü. Bunların yevmi erzakı kuru ekmek ve haşlanmış fasulyeden ibaretti. Et ve yağ çok nadir veriliyordu. Türk askeri bu erzakla kuvvetini nispeten kaybetmesine ve hastalıklara mukavemeti azalmasına rağmen itiraz etmemiş ve görevlerinde bütün enerjisiyle devam etmiştir. Öyle zaman oldu ki; komutan tarafından erzak gönderilemedi ve askerin fazla vücuttan düşmemesi için iş göstermeyip uyutulması emredildi."¹²¹

117 Atakan, "Birinci Dünya Savaşı'nda Türk Savaşı Çanakkale Muharebeleri İdari Faaliyet ve Lojistik", s.148.

118 Genelkurmay, *Çanakkale Cephesi Özetlenmiş Tarihi*, s. 235.

119 Genelkurmay, *İdari Faaliyetler ve Lojistik*, c. X, s. 260.

120 Carl Mühlman, *Çanakkale Savaşı Bir Alman Subayının Anıları*, 4. Baskı, Timaş Yayınları, İstanbul 2003, s.118-119.

121 Lorey, *Türk Sularında Deniz Hareketler*, Cilt II, s. 142-143.

4-5 Temmuz Pazar Gecesi Yazar Ali Canip, Seddülbahir Grubu'na yaptığı ziyarette cephede yaşadıklarını şöyle anlatır:

“Artık suni yarların arasına girdik, yine kovuklar ve bunların içinde başlar vardı. Ayaklarımız daima mermi parçalarına çarpıyordu. Kızgın güneş altında güçlüğüle nefes alıyorduk, işte suni yar darlaştı. Nihayet bir sokağa saptık, iki tarafımız bir adam boyundan fazla idi. Dinlenmek için bir kovuğa girdik. Bir yüzbaşı bey bizi karşıladı. Hepimizi hararet basmıştı. Neferine emretti; bize soğuk su getirtti. İçtik. Kahve de pişirdiler, bulunduğumuz yeri terk ettim. Toprağı oymuşlar, bir oda yapmışlardı. Üstümüzde çam dallarından adeta bir çardak vardı. Önümüzde açılır kapanır küçük bir masa bulunuyordu.”¹²²

“Gelirken yorgunluk aldığımız kovuğun önüne geldik. İçeri girdik. Çay pişirdiler. İçtik. Arkadaşlardan bir kısmı daha gelmişti. Yemeğe oturduk; önümüze birçok kap yemek getirdiler, hepsi nefisti; fakat yorgunluk ve uykusuzluk yememize engel oldu.”¹²³

Çeşitli kaynaklardaki ifadelerden kısmen de olsa yiyecek temini ve iase hizmetlerinde birtakım aksaklıkların yaşandığı görülmektedir. Ancak, genel olarak et, sebze ve meyve gereksinimi hariç olmak üzere büyük ölçüde sıkıntı çekilmemiştir.

b. Giyecek Malzemesi Tedariki

5. Ordu Komutanlığı bünyesine diğer ordulardan gelen birlikler tüm noksanlıklarını ikmal ederek gelmişlerdi. (1 ve 5. Kolordulardan 13.000, depo birliklerinden 5.000 er giyimli olarak.)¹²⁴

Savaşın başlarında İstanbul ve çevresindeki fabrika ve yapımevleri Türk Ordusu'nun giyim eşyasını karşılayamıyordu. Buna rağmen karşılanamayan gereksinimin, halktan yapılan yardımlarla sağlanmasına veya yurtdışından tedarikine çalışılmıştır. Almanya'dan çeşitli renkte 6.400 adet makara ve Çanakkale'de savaşan Türk birliklerine, hediye adı altında 25.012.250 Mark tutarında çorap, gömlek, don gibi eşya ile birlikte paketler ve bunların yanında kumaş ve gerekli dikim malzemesiyle sağlık malzemesi gelmişti.¹²⁵

5. Ordu birlikleri giyim gereksinimini, Akbaş, Kilye ve Lâpseki'deki eşya ambarlarından sağlamaktaydılar.¹²⁶ Giyim kuşam için gerekli elbise ve teçhizat Ahırkapı'da-

122 Çanakkale, Çanakkale 18 Mart Üniversitesi Atatürk ve Çanakkale Savaşları Araştırma Merkezi Yayınları, Çanakkale 1996, s.195.

123 Çanakkale, No:1, s.197.

124 ATASE Arşivi, No 1/63, Kls 1881, Dos. 36, F. 2-13.

125 ATASE Arşivi, No 1/84, Kls 2104, Dos. 1, F. 1-9.

126 Genelkurmay, Çanakkale Cephesi Özetlenmiş Tarihi, s. 239.

ki dikimevinden karşılanmaktaydı. Sonradan Eyüp'te bir imalathane de kurulmuş ve her iki dikimevinin de iyi çalışması sonucunda ikmal maddelerinin bütünlemesi oldukça rahat devam etmişti.¹²⁷

c. Mühimmat Tedariki

Seferberliğin ilanından sonra İstanbul'dan Çanakkale'ye deniz yoluyla cephane ikmali yapılmaya daha çok önem verilmeye başlandı. Çanakkale Muharebelerinin hayatiyet bakımından özel bir önem taşımaya itibariyle 5. Ordu'nun cephane ikmaline öncelik tanınıyordu.

Piyade cephanesi Bakırköy'deki barut fabrikası, Zeytinburnu'ndaki fişek ve mermi fabrikası, Haliç ve Karaağaç'taki tapa fabrikaları, mermi yapım ve ıslahhanesi, Başbüyük'teki mermi imalathanesinden sağlanmaya çalışılıyordu.

Kara muharebelerinin başlamasından itibaren hem savaş kayıpları, hem de bölgede görev alan ordu birliklerinin lojistik yeteneklerinin artırılmasına hız verildi.

Daha çok düşmanın deniz kuvvetleriyle dövülecek seri ateşli ve uzun menzilli toplarla güçlendirilmesine gerek duyuldu. İkisi İstanbul Boğaz'ından olmak üzere dört adet 15 cm.lik top mühimmatıyla birlikte Çanakkale'ye gönderilmişti. Böylece diğer depo ve birliklerden gönderilen toplarla, kara topu mevcudu 145'e yükselmişti.¹²⁸

Bu yolda bütünleme sürerken 25 Nisan sonrası kanlı savaşlarda kaybın devamlı ikmali, gerek Genel Karargâh'ı ve gerekse Ordu idari tesis ve teşkillerini zor duruma sokmuştu. Öyle ki İstanbul yöresindeki kuvvetlerden tasarruf edilenler 5. Ordu bölgesine sevk ediliyordu. 5. Şube'ce 28 Mayıs 1915 tarihinde 60 sandık mermi ile birlikte 1.000 adet şınayder piyade tüfeği sevk edilmişti.¹²⁹

Ordunun gerek yakın muharebe silahları, gerekse destek silahları yetersizdi. Bu nedenle silahların tedariki ve özellikle mevcutlarının onarımı, 5. Ordu için hayati önem taşıyordu.¹³⁰ 5. Ordu yeni teşkil edildiği zaman birliklerin silah durumu şöyleydi: 65.725 piyade tüfeği, 1.291 filinta, 1.468 kılıç, 3.814 tabanca, 34 ağır makineli tüfektir.¹³¹ 5. Ordu bölgesinde 1915 ortalarında piyade ağır silahı olarak 89 makineli tüfek, 224 seri sahra, 92 seri dağ topu mevcuttu.¹³² 100 sandık ve 42.004 adet piyade

127 ATASE Arşivi, No 1/65, Kls 1916, Dos. 139, F. 20.

128 ATASE Arşivi, No 1/5, Kls 1063, Dos. 74, F. 24-39.

129 ATASE Arşivi, No 1/3, Kls. 639, Dos. 622, F. 1-191.

130 Genelkurmay, *Çanakkale Cephesi Özetlenmiş Tarihi*, s. 240.

131 Atakan, "Birinci Dünya Savaşı'nda Türk Savaşı Çanakkale Muharebeleri İdari Faaliyet ve Lojistik", s. 149.

132 ATASE Arşivi, No 1/1, Kls. 182, Dos. 782, F. 185-2.

tüfeği, 28 ağır makineli tüfek, 450 tabanca ile ikmale çalışılmıştı.¹³³ Birlikler, silah tedarikini 5. Menzil Komutanlığı aracılığıyla Akbaş, Bigalı Köyü'nün kuzeyindeki Yahşi Köy ve Lâpseki'deki silah depolarından sağlamaktaydılar.¹³⁴

Çabuk ateşli piyade silahına dayanan ihtiyacı da dile getiren 5. Ordu Komutanlığının bu isteği ilk tertip olarak yedi makineli tüfek ile karşılanırken, üçü Maçka Silah Deposu'ndan beş ve ayrıca Maksim Bulgar makineli tüfeği olarak da üç makineli tüfekte desteklenmişti.¹³⁵

5. Ordu'ya yönelik olarak Ordu Donatım Dairesi'nin destek önceliği, devam ediyordu. Haziran ve Temmuz aylarında Ordu emrinde yeniden kurulan iki topçu alayı için 12 cm.lik 45 adet obüs topunu iç kaynaklardan bularak göndermeyi başarmıştı. Yine bu amaçla ayrıca İzmir'deki birliğin topçusunun desteklemek üzere 2000 mermi ile dörder toplu 12 cm.lik iki obüs bataryasını da tertip ettirmişti.¹³⁶

26 Eylül 1915 tarihinde Boğazlar Genel Komutanlığı'nca sevk edilen 1000 atım mermisiyle 15/21'lik 13 adet havan topu görülüyordu.¹³⁷ 5. Şube aynı tarihlerde, 1. Ordu'dan iki batarya halinde, 1.000 atımıyla 15 cm.lik sekiz topun gönderilme işlemlerinin tamamlaması ve ilgililere ulaştırılması için emirlerini vermişti. Ayrıca yine adı geçen Ordudan 12 adet büyük mantelli sahra topunun 2.685 mermisi ile birlikte gönderilmesi sağlanmıştı.¹³⁸

14 Kasım 1915 tarihi itibarıyla 5. Ordu'nun tüm gruplarıyla, Ordu'nun elinde 143 makineli tüfek ve 35 nordenfilt, 109.071 mavzer, 52.000 çeşitli tüfek ve 96 seri sahra, 99 seri ve adi dağ ve 66 koşulu mantelli topu bulunuyordu.¹³⁹

5. Ordu'nun cephanе tüketimi çok artmış ve takviyesi idari teşkilleri zor duruma sokmuştu. 26 Ağustos 1915'e kadar 50.000 tahrip mermisi, 25.000 sahra mermisi, 65.000 dağ mermisi sarf edilmişti. Almanya yolunun kapalı olması dayurt dışından ikmal de mümkün olmuyordu. Bu ihtiyaç mevcut stoklardan karşılanmaya veya kritik olmayan bölge birliklerinden sağlanmaya çalışılıyordu¹⁴⁰.

Başkomutanlık Çanakkale'ye yönelik yapmakta olduğu destek sırasında, Ordu'nun isteklerine cevap verirken istemeyerek de olsa devamlı surette tasarruf

133 Atakan, "Birinci Dünya Savaşı'nda Türk Savaşı Çanakkale Muharebeleri İdari Faaliyet ve Lojistik", s. 149-150.

134 Genelkurmay, *Çanakkale Cephesi Özetlenmiş Tarihi*, s. 240.

135 ATASE Arşivi, No 1/5, Kls. 1065, Dos. 80, F. 2-4.

136 ATASE Arşivi, No 1/5, Kls. 1060, Dos. 62, F. 1-90, 2-14.

137 ATASE Arşivi, No 1/3, Kls. 638, Dos. 223, F. 1-231.

138 ATASE Arşivi, No 1/5, Kls. 1065, Dos. 83, F. 22-37.

139 ATASE Arşivi, Kls. 1072, Dos. 104, F. 1-127.

140 ATASE Arşivi, No 1/5, Kls. 1065, Dos. 85, F. 3-5, 5-30, 15-3.

edilmesi tavsiyesinden geri kalamıyordu.¹⁴¹ Her şeye rağmen 5. Ordu Komutanı 14 Temmuz 1915'te Enver Paşa'ya "ülkenin cephane durumunun bu Ordu'ya hizmet etmiş bir komutan olarak bildiğini, ancak geceli ve gündüzlü ateş altında devamlı saldırılara göğüs geren bir kuvvete cephanemizi kısıtlı sarf edin demenin bir sonuç vermeyeceğinin Başkomutanlıkça da malum olduğu cihetle, Ordu'nun görevinin Gelibolu Yarımadası'nda düşmanı deniz ve kara kuvvetlerinin ilerlemesine engel olmak olduğuna göre, daha fazla bir kısıtlamaya gidilemeyeceğinin takdirini yüce makama bıraktığını" dile getirmekten kendini alamamıştır.¹⁴²

İlk günden itibaren kanlı savaşların olduğu cephede, gönderilen piyade ve topçu cephanesinin miktarı ve günlük sarfiyat hakkında gelen raporlardan Ordu birliklerinin elinde kalan mühimmat da biliniyordu. Böylece bütünleme yapıncaya kadar birlikler arası malzeme dengesinin oluşması emrediliyordu.¹⁴³

Cephane tüketiminin tamamen karşılanması mümkün olamamış, mermi tasarrufuna ve ateş disiplinine uyulmuştur. Almanya yolunun açılmasından sonra demir yoluyla gelen silah ve cephane, Uzunköprü'de indirilmekte, buradan menzil kollarıyla Kilye ve Akbaş'taki 5. Ordu Menzil Komutanlığı cephane depolarına götürülmekteydi.

Bu cephede mevzi muharebelerine geçilmesi üzerine daha çok el bombası kullanılmaya başlandığından ve ikmal de stokların erimesi yüzünden büyük bir sorun olmuştu. Bulgaristan'ın, Almanya-Avusturya yanında savaşa girmesi ile Almanya'dan getirilmesi mümkün olmuş, böylece kısmen de olsa birliklerin el bombası gereksinimi sağlanmıştı.¹⁴⁴

Bütün bu acı hakikatlerledir ki Genel Komutanlığın İdari ve Lojistik teşkil ve tesisleri, geceli ve gündüzlü çalışmalarıyla 5. Ordu'nun bütünlenmesine geçmiş, 8 Aralık 1915'te savaştaki sarfiyatı ve elden çıkanları hariç mühimmatını aşağıdaki seviyeye ulaştırmıştı:¹⁴⁵

Kara muharebeleri sonuna kadar çeşitli tarihlerde ve çok güç durumlarda 59.457 sandık ve 5.286.000 adet piyade mermisi, 591 sandık ve 395.918 adet top mermisi ikmal edilmiştir. Ayrıca 636 sandık ve 144.717 adet el bombası, 5 sandık ve 29.050 tabanca mermisi ikmal edilmiştir.¹⁴⁶ İdari ve lojistik teşkil ve tesisleri geceli ve gündüzlü çalışmalarıyla, 5. Ordu'nun bütünlenmesinin 8 Aralık 1915'teki itibarıyla sarfiyat ve elden çıkanlar aşağıdaki seviyeye ulaşmıştır.¹⁴⁷

141 ATASE Arşivi, No 1/5, Kls. 1065, Dos. 75, F. 1-75; ATASE Arşivi, No 1/5, Kls. 1107, Dos. 217, F. 7.

142 ATASE Arşivi, No 1/5, Kls. 1065, Dos. 78, F. 2.

143 ATASE Arşivi, No 1/6, Kls. 1172, Dos. 189, F. 3-10.

144 Genelkurmay, *Çanakkale Cephesi Özetlenmiş Tarihi*, s. 240-241.

145 ATASE Arşivi, No 1/5, Kls. 1067, Dos. 89, F. 1-15.

146 Atakan, "Birinci Dünya Savaşı'nda Türk Savaşı Çanakkale Muharebeleri İdari Faaliyet ve Lojistik", s. 151.

147 Genelkurmay, *İdari Faaliyetler ve Lojistik*, c. X, s.282.

Anafartalar Grubunda 12.168 sandık piyade mermisi, 14.884 atım çabuk atışlı sahra mermisi, 2.974 atım çabuk ateşli dağ mermisi, 3.158 atım adi dağ mermisi, 18.084 atım el bombası. Seddülbahir/Güney Grubunda 10.730 sandık piyade mermisi, 12.467 atım çabuk atışlı sahra mermisi, 1.210 atım çabuk ateşli dağ mermisi, 3.366 atım adi dağ mermisi, 10.135 atım el bombası. Saros Grubunda 7.750 sandık piyade mermisi, 4.617 atım çabuk atışlı sahra mermisi, 11.453 atım el bombası. Kuzey Grubunda 6.035 sandık piyade mermisi, 9.755 atım çabuk atışlı sahra mermisi, 7.777 atım çabuk ateşli dağ mermisi, 2.168 atım adi dağ mermisi, 2.124 atım mantelli mermisi, 6.013 atım el bombası. Asya Grubunda 6.837 sandık piyade mermisi, 9.834 atım çabuk atışlı sahra mermisi, 2.212 atım çabuk ateşli dağ mermisi, 2.203 atım adi dağ mermisi, 5.189 atım mantelli mermisi, 9.187 atım el bombası. Menzilde 11.840 sandık piyade mermisi, 19.134 atım çabuk atışlı sahra mermisi, 3.784 atım çabuk ateşli dağ mermisi, 8.367 atım adi dağ mermisi, 521 atım mantelli mermisi, 31.951 atım el bombası.

1915 yılı sona ererken 5. Ordu'nun elindeki hafif ve ağır silah aşağılardaki miktarlardaydı¹⁴⁸: 16.071 adet tüfek, 130 adet filinta, 5.026 adet tabanca, 131 adet kılıç, 143 adet makineli tüfek.

ç. Muhabere İkmal Maddeleri Tedariki

Harbiye Dairesi ile Muhabere ve Muvasala Dairesi'nin Genel Müfettişlik'le işbirliği içerisinde gerek yurtiçi yapımlarından ve gerekse Almanya'dan siparişlerle elde edilen malzeme ile ikmale çalışılmıştır. Zaman zaman tertiplenen muhabere malzemesinin cins ve miktarları şöyledir: ¹⁴⁹

400 makara kablo, 367 adet telefon, 3.095 kilo galvanizli tel, 700 adet tecrit madesi, 137 adet katranlı şerit, 4.980 adet telgraf direği; 4.000 adet fincan, 17 adet santal, 10 adet palanga takımı, 20 adet kurbacık, 60 adet çeşitli büyüklükte burgu, 20 adet küskü, 20 adet keçe, 100 kilometre bağ teli, 20 adet kürek, 32 adet kazma, 6 adet merdiven, 175 adet lökşanse pili, 139 kilometre sahra kablosu, 2.000 metre ara kablo, 47.100 kilogram bakır tel, 145.000 kilogram demir tel, 125 adet kuru pil, 560 kilogram bronz, 2 adet numarator, 2 adet erikson.

Ordu birliklerinde günün imkânlarına göre bir kadro tahsisi yapılmıştır. Buna göre kolordularda bulunması gereken telefon sayısının 62, kablosunun 124.000 metre olması kararlaştırılmıştır. Posta, Telgraf Nezareti fabrikalarında ve Ordu Donatım Fabrikaları'nda, Eğitim Bakanlığı işyerlerinde ve özel girişimlerde telgraf makineleri,

---

148 ATASE Arşivi, No 1/5, Kls. 1964, Dos. 305.

149 ATASE Arşivi, No 1/31, Kls 1514, Dos. 17, F. 3-10, 11, 12, 13, 14, 26, 29, 53.

yedek parçalarıyla telefon santralleri, 1,5 mm çapında kablo, porselen ve pil gibi muhabere malzemesi yapıyordu. Birlik ihtiyaçları kadrolar dâhilinde sağlanıyordu.¹⁵⁰

d. İstihkâm İkmal Maddeleri Tedariki

Birliklerin istihkâm gereksinimlerinin de gerek yurt içindeki fabrika ve yapım evlerinden ve gerekse ordu donatım fabrikalarından sağlanmasına çalışılmış veya Menzil Genel Müfettişliği'nce yurt dışından tedarikine gidilmiştir.¹⁵¹

11 Mayıs 1915 tarihinden yıl sonuna kadar Piri Paşa İstihkâm Deposu'ndan diğer olanaklardan yararlanılarak çeşitli cins ve miktarlarda İstihkâm malzemesi gönderilerek ordunun savunması güçlendirilmiştir.¹⁵²

Bu tarihlerde; 5. Ordu'ya imkânlar nispetinde toplam 46.994 kg kangal dikenli tel, 298.750 adet kum torbası, 11.271 adet kazma, 25.177 adet kürek, 478 adet balta yurt içinden tedarik edilmiştir.¹⁵³ Harbiye Dairesi İstihkâm Şubesi, 1915 yılı sonlarına doğru, Almanya'dan sipariş verdiği Tenvir (Aydınlatma) tabancalarından 50 adedi ve bunlara ait 5.000 fişeği ile 5. Ordu'ya dağıtılmıştır.¹⁵⁴

Liman Paşa hazırlık aşamasında neler yaptığını şöyle anlatmaktadır; “*Tehlikeli sahil kesimlerinde sahra tahkimatını bütün kuvvetlerimizle geceleri pekiştiriyordu. Engelleme inşaatı için Türkiye’de hem malzeme hem de araç gereç noksandı. O kadar ki, basılınca patlayan kara mayınları yerine torpido başlıklarını ve dikenli tel engeli olarak da bahçe ve tarla kenarlarındaki telleri kullanmak zorunda kaldık.*”¹⁵⁵

5. Ordu'ya, zaman zaman yapılan tertiplerle, 234.089 adet kum torbası, 35.674 adet dikenli tel kazığı, 39.911 adet kangal dikenli tel, 4.220 adet kangal bağ teli, 2.439 sandık çivi, 65 adet saplı balyoz, 17.746 adet saplı kürek, 14.778 adet saplı kazma, 50 adet çekiç, 478 adet balta, 40 adet tel makası, 230 adet güderi eldiven, 120 adet bıçkı, 114 adet testere eğesi, 7 adet marangoz takımı, 7 adet demirci takımı, 90 adet çapraz, 13 vagon dikenli tel, 170 adet kolu bıçkı, 2 adet hızar, 43 sandık lağımçı takımı, 5.000 adet göteberka fitili, 600 adet keser, 450 adet testere, 60 adet kerpeten, 500 sandık dinamit lokumu, 1 adet taş burgu takımı, 3 adet kuyu burgu takımı, 50 adet tenvir tabancası, 5.000 adet tenvir fişeği, 11 Mayıs 1915 tarihinden itibaren yıl sonuna kadar Piri Paşa İstihkâm deposundan ve diğer imkânlardan yararlanarak gönderilmiş ve Ordu'nun savunması güçlendirilmiştir.¹⁵⁶

150 Genelkurmay, *İdari Faaliyetler ve Lojistik*, c. X, s. 268,284.

151 Genelkurmay, *İdari Faaliyetler ve Lojistik*, c. X, s. 239.

152 Genelkurmay, *İdari Faaliyetler ve Lojistik*, c. X, s. 290.

153 Atakan, “Birinci Dünya Savaşı’nda Türk Savaşı Çanakkale Muharebeleri İdari Faaliyet ve Lojistik”, s. 150.

154 Genelkurmay, *İdari Faaliyetler ve Lojistik*, c. X, s. 290.

155 Sanders, *Türkiye’de Beş Yıl*, s. 102-103.

156 ATASE Arşivi, No 1/101, Kls 2163, Dos. 27, F. 1-4, 1-204.

1915 yılı içinde 5. Ordu'ya gönderilen istihkâm malzemesi şöyledir:

41.790 metre kangal dikenli tel¹⁵⁷, 298.752 adet kum torbası¹⁵⁸, 11.274 adet kazma¹⁵⁹, 25.115 adet kürek¹⁶⁰, 478 adet balta¹⁶¹, 90 adet tenvir (aydınlatma) tabancası, 5.000 adet tenvir fişeği, 3.000 adet çabuk yanan fitil¹⁶², 200 adet tel makası, 4.000 metre kablo.¹⁶³

e. Uçak, Yedek Parça Tedariki ve Havaalanları

Müfrezeyle ilk olarak 17 Ağustos 1914'te İstanbul'dan gelen bir deniz uçağı katılmış, bunu 21 Ekim 1914'te gönderilen ikinci bir uçak izlemiştir. Ayrıca 12 Ocak 1915'te İstanbul'dan deniz yoluyla gönderilen iki uçakla da müfrezenin takviyesine gidilmiş oluyordu.¹⁶⁴

1915 yılı başlarında uçak teknik personeli konusunda Almanya ile bir anlaşma yapıldı. Bu anlaşmaya göre Almanya Türk Ordusu'nun pilot ve makinist ihtiyacını karşıladı.¹⁶⁵ Yurtdışından sipariş edilen 6'sı hizmet, 2'si savaş uçağı olarak toplam 8 uçak 5. Ordu emrine girmiştir.¹⁶⁶ Çanakkale Müstahkem Mevki Komutanlığı sefer kuruluşunda bir uçak bölümü vardı. Hava birlikleri daha sonra işlerliğe kavuşmuş ve 1. Bölük, 6. Bölük ve 3. Deniz Uçak Bölümü olmak üzere toplam 3 tane birliği olmuştu. Daha sonra Uzunköprü'deki 15. Hava Bölümü ve Almanlardan oluşan Fokker Bölümü de etkili olmuştu. Böylece cephede toplam 5 adet hava birliği oluşturulmuştu.¹⁶⁷

157 ATASE Arşivi, No 1/1, Kls 11, Dos. 55, F. 65-1; ATASE Arşivi, No 1/101, Kls 2164, Dos. 35, F. 1-4, 4-32; ATASE Arşivi, No 1/101, Kls 2163, Dos. 27, F. 1-4, 1-32, 1-33,1-34, 1-79; ATASE Arşivi, No 1/101, Kls 2164, Dos. 32, F. 1-72, 1-73, 1-82,1-87, 1-88, 1-89; ATASE Arşivi, No 1/101, Kls 2164, Dos. 32, F. 1-72, 1-73, 1-82,1-87, 1-88, 1-89; ATASE Arşivi, No 1/101, Kls 2164, Dos. 36, F. 1-8, 1-9, 1-14, 1-23, 1-29.

158 ATASE Arşivi, No 1/101, Kls 2164, Dos. 36, F. 1-8, 1-9, 1-14, 1-23, 1-29; ATASE Arşivi, No 1/1, Kls 11, Dos. 55, F. 65-1; ATASE Arşivi, No 1/101, Kls 2164, Dos. 35, F. 1-4, 4-32; ATASE Arşivi, No 1/101, Kls 2164, Dos. 35, F. 1-4, 4-32; ATASE Arşivi, No 1/101, Kls 2164, Dos. 35, F. 1-4, 4-32; ATASE Arşivi, No 1/101, Kls 2164, Dos. 35, F. 1-4, 4-32; ATASE Arşivi, No 1/101, Kls 2164, Dos. 35, F. 1-4, 4-32.

159 ATASE Arşivi, No 1/1, Kls 11, Dos. 55, F. 65-1;4 ATASE Arşivi, No 1/101, Kls 2164, Dos. 35, F. 1-4, 4-32; ATASE Arşivi, No 1/101, Kls 2163, Dos. 25, F. 2-6, 2-11, 2-15; ATASE Arşivi, No 1/101, Kls 2163, Dos. 27, F. 1-4, 1-32, 1-33,1-34, 1-79; ATASE Arşivi, No 1/101, Kls 2164, Dos. 32, F. 1-72, 1-73, 1-82,1-87, 1-88, 1-89; ATASE Arşivi, No 1/101, Kls 2164, Dos. 36, F. 1-8, 1-9, 1-14, 1-23, 1-29.

160 ATASE Arşivi, No 1/1, Kls 11, Dos. 55, F. 65-1; ATASE Arşivi, No 1/101, Kls 2163, Dos. 27, F. 1-4, 1-32, 1-33,1-34, 1-79; ATASE Arşivi, No 1/101, Kls 2164, Dos. 32, F. 1-72, 1-73, 1-82,1-87, 1-88, 1-89; ATASE Arşivi, No 1/101, Kls 2164, Dos. 35, F. 1-4, 4-32.

161 ATASE Arşivi, No 1/101, Kls 2163, Dos. 25, F. 2-6, 2-11, 2-15.

162 ATASE Arşivi, No 1/101, Kls 2164, Dos. 32, F. 1-72, 1-73, 1-82,1-87, 1-88, 1-89.

163 ATASE Arşivi, No 1/101, Kls 2163, Dos. 27, F. 1-4, 1-32, 1-33,1-34, 1-79.

164 Genelkurmay, *Çanakkale Cephesi 1 nci Kitap*, s. 285.

165 ATASE Arşivi, No 1/13, Kls 1389, Dos. 2, F. 2, 2-2.

166 Genelkurmay, *İdari Faaliyetler ve Lojistik*, c. X, s.294.

167 ATASE Arşivi, No 1/3, Kls 638, Dos. 223, F. 48.

1. Uçak Bölüğü Gelibolu'da Galata'da, 6. Uçak Bölüğü Erenköy'de ve Nara'da, 3. Deniz Uçak Bölüğü Nara'da ve Köseburun'da, Fokker Bölüğü Gelibolu ve Galata'da, 15. Hava Bölüğü Uzunköprü'de görev yapmaktaydı.¹⁶⁸

Türk havaalanları; Galata Havaalanı Galata Köyü yakınlarında kara hava uçakları için olup Liman von Sanders Paşa'nın karargâhının havadan korunması için 10 Temmuz 1915'te yapılmıştır. Nara Havaalanı, Nara'dadır. Deniz uçakları için yapılmıştır. Pist iki adet olup biri Köse Burnu'ndadır.

Çanakkale Havaalanı; bu ad altında iki yerde havaalanı bulunmaktadır. Biri bugünkü İntepe dolaylarında olup 5 Temmuz 1915 tarihindeki bombalamayla iki uçağın kullanılamaz duruma gelmesi sonucu kullanımdan kaldırılmıştır. İkinci havaalanı ise bugünkü Çanakkale Havaalanı'nın yakınlarında bir yerdedir.

Uzunköprü Havaalanı; buradan kalkan uçaklar özellikle Saros Körfezi ve Bulgar-Yunan Sınırı'nda görev yapmışlardır. Çanakkale'de bunların dışında kara hava uçakları için birkaç küçük havaalanı ve pistin olma olasılığı daha vardır.¹⁶⁹

“1915 Temmuzunda birçok müşkülâtla nakline imkân hâsıl olan üç deniz uçağı Almanya'dan İstanbul'a getirilebildi, Sırp ve Romen bölgelerini aşması için motorların altına tekerlekler vazedilmiş ve buralardan uçmak suretiyle geçirilmiştir. Bunlar 100 beygir kuvvetinde Gotha çifte satırlı idi. Silahsız, telsiz, telgrafsız olup bomba atmaya mahsus cihazı da yoktu. Buna rağmen düşmanın güzel uçaklarına karşı muvaffakiyetli keşifler yapmışlar ve hatta elden atılan çift bombaları da muvaffakiyetle atmışlar ve bu görevde kullanılmışlardır. İki uçak Çanakkale'den keşif ve düşman uçakları, saldırı ve çıkarma noktalarına ayrılmıştır.”¹⁷⁰

Savaşın sonlarına doğru ise cephedeki Türk uçak sayısı 22'ye çıkmıştı. General Hamilton'un yatıda Türk Uçaklarından nasibini almıştı. Kısacası Türk uçakları Marmara'ya girebilen İngiliz, Fransız ve Avustralya denizaltı Gemilerinin keşfinde görev almış ve bunlara taarruzda da bulunmuşlardır.

f. Akaryakıt Tedarik ve İkmali

Akaryakıt tedarik ve ikmal (gazyağı dâhil), Başkomutanlık Vekâleti Levazım Dairesi Başkanlığı'nca Avusturya-Macaristan'dan benzin bidonları ile getiriliyordu.¹⁷¹

168 Genelkurmay Başkanlığı, *Birinci Dünya Savaşı 9 ncu Cilt Türk Havaharekâtı*, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1969, s. 55.

169 Genelkurmay, *Hava Harekâtı*, s. 136.

170 Lorey, *Türk Sularında Deniz Hareketler*, c. II, s. 119.

171 Genelkurmay, *Çanakkale Cephesi Özetlenmiş Tarihi*, s. 240.

18 Temmuz 1915 tarihinde trenle Sirkeci'den Uzunköprü Nokta Komutanlığı'na 180 sandık benzin ve iki fıçı yağ olmak üzere 5.270 kg yakıt gönderilmiştir. Araçların akaryakıt, madeni yağ ve temizlik malzemesi ihtiyaçları günlük 80 km yapacağı varsayımından hareketle saptanıyordu.¹⁷²

Bütün birlikler için yakacak maddesi olarak odun ve kömür gereksinimi bölgeden sağlanıyordu. Odun daha çok Anadolu yakasındaki Biga Yarımadası'ndan ve özellikle Kazdağı'ndan getiriliyordu. Çanakkale Bölgesindeki iki yerde, Küçük Anafarta ve Sümbüldere'de bulunan linyit yatakları işletilerek kömür gereksinimi sağlanmıştır.¹⁷³

Sonuç

Cephede düşman karşısında iyi beslenemeyen, giyeceği, silah ve cephanesi yeterli olmayan bir birliğin, ne kadar üstün ve kabiliyetli komutanların idaresi altında olursa olsun, verilen emirleri yerine getirebilmesi mümkün değildir.

Çanakkale Cephesi de dahil Birinci Dünya Savaşı sırasında Türk cephelerinin tamamında idari faaliyetler ve lojistik desteği sağlayacak olan menzil teşkilatı yeniden kurulmaya başlandığı için birçok eksiklik meydana gelmiştir. Yine de başkent İstanbul'a yakınlığı, Uzunköprü tren yolu ve deniz ulaşımı imkanları sebebiyle diğer cephelere göre Çanakkale Cephesinde durum çok daha iyi ve olumludur.

5. Ordu Menzil Müfettişliği'nin Menzil Sıhhiye Heyeti, Menzil Veteriner Heyeti, Cephane Komutanlığı, Menzil Ulaştırma Komutanlığı, İnşaat Şubesi, Menzil Posta-Telgraf Müdüriyeti, Evrak Kalemi, Menzil Müfettişlik Karargâh Komutanlığı, Muha-sebe ve İaşe Subayı gibi idari personelin, Personel Dairesi'nce atanmaları, gerekli araç ve gereçlerinin de nerelerden temin edileceği karara bağlanmıştır.

Menzil Genel Müfettişliği gemilerden, iskele depolarından ve kara menzil araçlarından nasıl faydalanılacağını belirleyerek ikmalin tek elden yapılmasını sağlamış ve herhangi bir karışıklığın doğmasını önlemeye çalışmıştır. Subay kaybı çok olan 5. Ordu birliklerindeki subay kayıplarını telafi etmek için, emekli olup da hizmet görebilecek subaylar silâh altına alındı. Ordu Dairesi, orduların savaş gücünün sürekli olarak yüksek bulundurulmasını hedeflemişti. Bu amaçla birliklerin seferber olmalarını hızlandırmak ve bu arada da kayıplarını fazlasından karşılamak için birliklerin elinde %20 fazla erin bulunmasını öngörmüştür. Depo (eğitim) birliklerinin devamlı eğitim görmüş erlerle dolu bulunmasını sağlayacak tertip ve tedbirler de alınmaya çalışılmıştır.

Kolorduların asker alma bölgeleri tespit edildikten sonra Genelkurmay, 5 Nisan 1915 tarihli yasa hükmüne göre, mevcut seferberliğe özel olmak üzere gerektiğinde

---

172 Genelkurmay, *İdari Faaliyetler ve Lojistik*, c. X, s. 297.

173 Genelkurmay, *Çanakkale Cephesi Özetlenmiş Tarihi*, s. 240.

silâhına alınacak 1290- 1310 doğumlular içerisinde göçmen olarak yurda gelmiş ve yerleşmiş olan yükümlülerin de bir an önce yetiştirileceği bildiriliyordu.

İstanbul'dan Tekirdağ'dan deniz yoluyla Maydos'a intikal etmiştir. Kumkale bölgesinden Çanakkale'ye yürüyüş kolu, Çanakkale'den de Kilitbahir ve Eceabat'a yelkenli, sandal vb. küçük deniz vasıtalarıyla geçmişlerdir. Tümenler Edirne'den Uzunköprü'ye demiryolu ve Uzunköprü'den Çanakkale'ye yürüyüş kolunda intikal etmişlerdir. Türk Ordusu Başkomutan Vekili, özellikle Ordunun silah ve mühimmat durumunu müttefiki bulunan Alman Harbiye Nezaretine duyurarak vaat edilen silah yardımının öncelikle ele alınmasını istiyordu.

KAYNAKÇA

- ATASE Arşivi, No. 1/1, Kls. 8, Dos. 40, F. 25-22.
ATASE Arşivi, No. 1/1, Kls. 11, Dos. 55, F. 65-1.
ATASE Arşivi, No. 1/1, Kls. 14, Dos. 69, F. 33.
ATASE Arşivi, No. 1/1, Kls. 16, Dos. 76, F. 47-2.
ATASE Arşivi, No. 1/1, Kls. 18, Dos. 88, F. 1.
ATASE Arşivi, No. 1/1, Kls. 24, Dos. 117, F. 25-5.
ATASE Arşivi, No. 1/1, Kls. 65, Dos. 324, F. 10.
ATASE Arşivi, No. 1/1, Kls. 69, Dos. 347, F. 15.
ATASE Arşivi, No. 1/1, Kls. 122, Dos. 74, F. 9-8, 9-9.
ATASE Arşivi, No. 1/1, Kls. 171, Dos. 126, F. 3.
ATASE Arşivi, No. 1/1, Kls. 171, Dos. 742.
ATASE Arşivi, No. 1/1, Kls. 171, Dos. 742, F. 17-1.
ATASE Arşivi, No. 1/1, Kls. 182, Dos. 782, F. 1-95, 53, 185-2.
ATASE Arşivi, No. 1/3, Kls. 629, Dos. 200, F. 1-24.
ATASE Arşivi, No. 1/3, Kls. 637, Dos. 220, F. 27.
ATASE Arşivi, No. 1/3, Kls. 638, Dos. 223, F. 1-231, 48.
ATASE Arşivi, No. 1/3, Kls. 639, Dos. 622, F. 1-191.
ATASE Arşivi, No. 1/5, Kls. 1060, Dos. 62, F. 1-90, 2-14.
ATASE Arşivi, No. 1/5, Kls. 1063, Dos. 74, F. 24-39.
ATASE Arşivi, No. 1/5, Kls. 1065, Dos. 75, F. 1-75.
ATASE Arşivi, No. 1/5, Kls. 1065, Dos. 78, F. 2.
ATASE Arşivi, No. 1/5, Kls. 1065, Dos. 80, F. 2-4.
ATASE Arşivi, No. 1/5, Kls. 1065, Dos. 83, F. 22-37.
ATASE Arşivi, No. 1/5, Kls. 1065, Dos. 85, F. 3-5, 5-30, 15-3.
ATASE Arşivi, No. 1/5, Kls. 1067, Dos. 89, F. 1-15.
ATASE Arşivi, No: 1/5, Kls. 1067, Dos. 90, F. 33-8.
ATASE Arşivi, No. 1/5, Kls. 1107, Dos. 217, F. 7.
ATASE Arşivi, No. 1/5, Kls. 1964, Dos. 305.
ATASE Arşivi, No. 1/6, Kls. 1129, Dos. 27, F. 2.
ATASE Arşivi, No. 1/6, Kls. 1155, Dos. 126, F. 3.
ATASE Arşivi, No. 1/6, Kls. 1169, Dos. 179, F. 4, 29.
ATASE Arşivi, No. 1/6, Kls. 1172, Dos. 189, F. 3-10.

- ATASE Arşivi, No. 1/6, Kls. 1183, Dos. 231, F. 4.
ATASE Arşivi, No. 1/6, Kls. 1200, Dos. 294, F. 1-75.
ATASE Arşivi, No. 1/6, Kls. 1200, Dos. 292, F. 1-6, 1-124, 2.
ATASE Arşivi, No. 1/6, Kls. 1200, Dos. 294, F. 1-187.
ATASE Arşivi, No. 1/6, Kls. 1213, Dos. 342, F. 11-2.
ATASE Arşivi, No. 1/6, Kls. 1274, Dos. 592, F. 4, 6.
ATASE Arşivi, No. 1/6, Kls. 1283, Dos. 626, F. 4-6.
ATASE Arşivi, No. 1/6, Kls. 1305, Dos. 718, F. 8.
ATASE Arşivi, No. 1/13, Kls. 1389, Dos. 2, F. 2, 2-2.
ATASE Arşivi, No. 1/16, Kls. 1127, Dos. 16, F. 12-1.
ATASE Arşivi, No. 1/16, Kls. 1155, Dos. 116, F. 3
ATASE Arşivi, No. 1/31, Kls. 1514, Dos. 17, F. 3-10, 11, 12, 13, 14, 26, 29, 53.
ATASE Arşivi, No. 1/60, Kls. 1757, Dos. 174, F. 6-9.
ATASE Arşivi, No. 1/60, Kls. 1758, Dos. 53, F. 1-95.
ATASE Arşivi, No. 1/60, Kls. 1761, Dos. 184, F. 6-49,50,74.
ATASE Arşivi, No: 1/63, Kls. 1884, Dos. 43, F. 2-64,65.
ATASE Arşivi, No. 1/65, Kls. 1871, Dos. 1, F. 5-47.
ATASE Arşivi, No. 1/65, Kls. 1880, Dos. 31, F. 1-20, 23,1-26.
ATASE Arşivi, No. 1/65, Kls. 1881, Dos. 36, F. 1-179, 2-13, 192, 198.
ATASE Arşivi, No. 1/65, Kls. 1883, Dos. 42, F. 1-50, 65.
ATASE Arşivi, No. 1/65, Kls. 1886, Dos. 50, F. 1-3.
ATASE Arşivi, No. 1/65, Kls. 1887, Dos. 31, F. 1-26.
ATASE Arşivi, No. 1/65, Kls. 1887, Dos. 53, F. 1-95.
ATASE Arşivi, No. 1/65, Kls. 1891, Dos. 175-A, F. 13-3.
ATASE Arşivi, No. 1/65, Kls. 1916, Dos. 139, F. 20.
ATASE Arşivi, No. 1/65, Kls. 1964, Dos. 305, F. 1-16, 1-25,1-19,1-107.
ATASE Arşivi, No. 1/65, Kls. 1980, Dos. 364, F. 12;
ATASE Arşivi, No. 1/65, Kls. 2001, Dos. 457, F. 1-33, 96.
ATASE Arşivi, No. 1/65, Kls. 3474, Dos. H-24, F. 10-2;
ATASE Arşivi, No. 1/65, Kls. 3474, Dos. H-25, F. 11-6, 10;
ATASE Arşivi, No. 1/65, Kls. 3474, Dos. H-26, F. 12-17;
ATASE Arşivi, No. 1/65, Kls. 3474, Dos. H-55, F. 14-32.
ATASE Arşivi, No. 1/66, Kls. 1758, Dos. 437, F. 41.
ATASE Arşivi, No. 1/66, Kls. 1996, Dos. 431, F. 1-1.

- ATASE Arşivi, No. 1/66, Kls. 1997, Dos. 433, F. 1-2.
ATASE Arşivi, No. 1/66, Kls. 2002, Dos. 458, F. 1-40.
ATASE Arşivi, No: 1/66, Kls. 2021, Dos. 559, F. 2-4.
ATASE Arşivi, No. 1/84, Kls. 2104, Dos. 1, F. 1-9.
ATASE Arşivi, No. 1/101, Kls. 2163, Dos. 25, F. 2-6, 2-11, 2-15.
ATASE Arşivi, No. 1/101, Kls. 2163, Dos. 27, F. 1-4, 1-32, 1-33,1-34, 1-79, 1-204, 4-32.
ATASE Arşivi, No. 1/101, Kls. 2164, Dos. 32, F. 1-72, 1-73, 1-82,1-87, 1-88, 1-89.
ATASE Arşivi, No. 1/101, Kls. 2164, Dos. 35, F. 1-4, 4-32.
ATASE Arşivi, No. 1/101, Kls. 2164, Dos. 36, F. 1-8, 1-9, 1-14, 1-23, 1-29.
ATASE Arşivi, Kls. 1072, Dos. 104, F. 1-127.

Kitaplar

- Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi, *I. Dünya Harbinde Türk Harbi, C.I, Osmanlı İmparatorluğunun Siyasi ve Askeri Hazırlıkları ve Harbe Girişi*, Ankara 1970.
- Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı, *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi, C.III, 1.Kitap, 6. Kısım (1908-1920)*, Ankara 1971.
- Genelkurmay Başkanlığı, *I. Dünya Harbinde Türk Harbi, C.V, Çanakkale Cephesi Harekâtı, 1. Kitap*, Ankara 1993.
- Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi, *I. Dünya Harbinde Türk Harbi, C.V, 2. Kitap, Çanakkale Cephesi Harekâtı*, Ankara 1977.
- Genelkurmay Başkanlığı, *I. Dünya Harbinde Türk Harbi, C.V, Çanakkale Cephesi Harekâtı, 3. Kitap, Çanakkale Cephesi Harekâtı*, Ankara 1980.
- Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi, *I. Dünya Harbinde Türk Harbi, C.X, I. Dünya Harbi, İdari Faaliyetler ve Lojistik*, Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yay., Ankara 1985.
- Genelkurmay Başkanlığı, *Birinci Dünya Savaşı'nda Türk Savaşı V. Cilt Çanakkale Cephesi harekâtı 1 nci, 2 nci, ve 3 ncü Kitapların Özetlenmiş Tarihi*, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1997.
- Çanakkale Boğaz Komutanlığı, *Çanakkale Deniz Savaşları 1915*, İstanbul 2004.
- Genelkurmay Başkanlığı, *Birinci Dünya Savaşı 9 ncu Cilt Türk Hava Harekâtı*, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1969.
- Çanakkale, Çanakkale 18 Mart Üniversitesi Atatürk ve Çanakkale Savaşları Araştırma Merkezi Yayınları, Çanakkale 1996.
- Çanakkale 1915, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1999.
- Doğan, D. Mehmet, *Büyük Türkçe Sözlük*, İstanbul 1996.
- Kızıldemir, M. Orhan, *Şirket-i Hayriye İdaresi*, İstanbul: Türkiye Denizciler Sendikası Yayınları, t.y.
- Lorey, Hermann, *Türk Sularında Deniz Hareketler*, c. 2, Deniz Basımevi, Ankara 1946.

Mühlman, Carl, *Çanakkale Savaşı Bir Alman Subayının Anıları*, 4. Baskı, Timaş Yayınları, İstanbul 2003.

Von Sanders, Liman, *Türkiye'de Beş Yıl*, Yeni Gün Haber Ajansı Basın ve Yayıncılık A.Ş., İstanbul 1999.

Yılmaz, Veli, *1 nci Dünya Savaşı'nda Türk –Alman İttifakı ve Askeri Tarihi*, İstanbul 1993.

Makaleler

Atakan, Rauf, “Birinci Dünya Savaşı'nda Türk Savaşı Çanakkale Muharebeleri İdari Faaliyet ve Lojistik”, *Çanakkale Muharebeleri 75 nci Yıl Armağanı*, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara 1990.

Erat, Muhammet, “Çanakkale Savaşı'nda Türk Ordusunun İaşe Problemi”, *Çanakkale Araştırmaları Türk Yılığ*, S. 1, Çanakkale 18 Mart Üniversitesi Atatürk ve Çanakkale Savaşları Araştırma Merkezi Yayınları, Çanakkale 2003.

Öztürk, Mustafa, “Çanakkale Muharebelerinde Türk Ordusunun İkmal ve İaşe Durumu”, *Askeri Tarih Bülteni*, Yıl:12, Şubat 1987, S. 22, Ankara 1987.

